

Bogo Grafenauer

OBLIKOVANJE SEVERNE SLOVENSKE NARODNOSTNE
MEJE IN NJENA DANAŠNJA VPRAŠANJA*Predavanje na 26. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Slovenj Gradcu septembra 1992*

Vprašanje »zgodovinskega razvoja slovenske severne meje«, ki bi ga mogli imenovati za srednji vek razmerje med Karantanci in Bavarci, za novi vek po letu 1500 pa razmerje med Slovenci in Nemci, je bilo gotovo od nekdaj osrednje – kar travmatično – vprašanje razmišljanja o slovenski zgodovini. Zlasti velja to, odkar se je v pogojih moderne germanizacije od srede 19. stoletja naprej – zelo neupravičeno – začel uveljavljati zgodovinski mit o idejni enakosti srednjeveške in moderne germanizacije. Izražal se je v prepričevanju, da naj bi šlo že v srednjem veku za vsaj podobno namerno asimilacijo slovenskega prebivalstva s stališča premoči oblasti in seveda tudi z družbenim in gospodarskim pritiskom, torej za asimilacijo, ki so se ji Slovenci vse bolj zavestno upirali (po pričevanjih svojih slovničarjev Marka Pohlina 1769 in Ožbalta Gutsmanna 1777¹ vsaj od konca 18. stoletja naprej. Ob ideološki uveri svobodomiselnih publicistik (še povečane s kulturnim bojem v prvih desetletjih našega stoletja) o odločilnem vplivu nasilnega širjenja krščanstva »s križem in mečem« na hitro in nasilno germanizacijo² se je ta uvera še zaostрила. V resnici gre za dva različna zgodovinska procesa, združena po svojem rezultatu (bistvenem zmanjšanju starokarantanskega prostora), toda bistveno različna po svojem značaju: v srednjem veku gre za priroden izraz gospodarskega razvoja – postopnega oblikovanja ali celo nastajanja kulturne podeželske pokrajine z naseljevanjem in množitvijo ter medsebojnim vplivom kmečkega prebivalstva različnega izvora. V 19. in 20. stoletju pa je šlo res za postopno vse bolj zavesten asimilacijski pritisk na slovensko prebivalstvo s stališča premoči oblasti (po 1890 zlasti tudi s pomočjo nove šole),³ po 1920 za kršenja mednarodnih obveznosti glede varstva manjšin⁴ in celo za nasilen pritisk (zlasti v desetletju

¹ P. Marcus (Pohlin), *Kraynska gramatika*, Laybach 1768, 10–11; O. Gutsmann, *Windische Sprachlehre*, Klagenfurt 1777, 2–3.

² Izhodišče je bila pripovedniška in izmišljena napihjenost kratkih sporočil o treh uporih proti pokristjanjevanju (v l. 763–772) v Converziji pri Christalnicksu/Megiserju, *Chronica des Loeblichen Ertzherzogthums Kärntden*, Leipzig 1612 (o Christalnickskem avtorstvu gl. W. Neumann, Michael Gothard Christalnicks, *Kärntner Museumsschr.* XIII, Klagenfurt 1956), 413–436, kar so Slovenci spoznali zlasti po posnetku v Slavi vojv. Kranjske J. V. Valvasorja (Ehre d. Herz. Krain II, 386–389, v slovenskem prevodu M. Rupla 1951, 158–160); na Valvasorja se sklicuje tudi Fr. Prešeren, *Kerst per Savici*, Ljubljana 1836, str. 35, za nekaj podatkov, kar se ponavlja navadno tudi v poznejših izdajah. »Crto-mirovstvo« in »Valjhunstvo« sta že od začetka našega st. dobila mitološki pomen v slovenski literaturi (gl. obsežno analizo M. Juvana, *Imaginarij Kersta v slovenski literaturi*, Ljubljana 1990, tudi z navedbo podobnih starejših poskusov A. Slodnjaka, B. Paternuja, Fr. Bernika in drugih). V historiografiji se stvari ponavljajo do druge polovice 19. stoletja (J. Trdina, *Zgodovina slov. naroda*, 1866; A. Fekonja, *Razširjava kristjanstva med Slovenci*, LMS 1884, 128), v literaturi pa še danes (npr. M. Malenšek, *Crtomir in Bogomila*, Ljubljana 1959), čeprav je Fr. Kos že 1900 (IMK 10, zdaj *Izbrano delo*, Ljubljana 1982, 146–155) pokazal popolno neutemeljenost Megiserjevega in Valvasorjevega pripovedovanja. V publicistični mitologiji pa se je poleg tega podoba pokristjanjevanja Slovencev spojila s podobo širjenja krščanstva med Polabskimi Slovani (v literaturi z Jurčičevim in Levstikovim Tugonerjem, nato pa v Prelesnikovih romanih o zgodovini Polabskih Slovanov v Domu in svetu 1902–1905), tako da so tudi pri Slovencih začeli kazati pokristjanjevanje kot politično in narodno katastrofo (fevdalizem, germanizacija itd.; prim. Fekonja n.n.m., 184). Poznejša resna znanost je pokazala, da gre za ločne procese (izguba svobode je starejša, fevdalizacija poznejša), ki so vsak po svoje zvezani z vstopanjem v tedanji evropski svet (prim. danes *Zgodovino Cerkve na Slovenskem*, B. Grafenauer, *Pokristjanjevanje Slovencev*, 29–60 in 330–442, Celje 1991). Pa se še ponavljajo takšne mitološke zadeve ne le v literaturi (npr. v Smoletovem Krstu pri Savici, 1968) in pri njenih interpretacijah (npr. ob Smoletu pri T. Kermaunerju in A. Inkrētu, oboje 1968), marveč celo v različnih psevdoznanstvenih – neznanja polnih – interpretacijah slovenske zgodovine v različnih »konverzijah«, ki jih je začel vneto razlagati po 1887 Dimitrij Rupel (v *Novi reviji* od št. 57 naprej, pa v delu *Besede božje in božanske*, Ljubljana 1987, in celo v romanu *Levji delež*, Ljubljana 1989); seveda so »interpretacije« in te vrste »imaginacije« pravica pesniške svobode literature in neke smeri moderne literarne vede (pri nas jo je zagovarjal zlasti Dušan Pirjevec), toda pogosto se je izkazala pogubnost takšnih zgodovinskih mitov za narodno življenje (o tem živo priča tudi zgodovina jugoslovanskih narodov v zadnjih desetletjih).

³ Zbornik: *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, Ljubljana 1970 (posebej L. Ude, str. 171–210 o Koroških do 1945); H. Haas – K. Stuhlpfarrer, *Österreich und seine Slowenen*, Wien 1977, 14–24; M. Kurz, *Zur Lage der Slowenen in Kärnten*, *Der Streit um die Volksschule in Kärnten (1867–1914)*, *Kärntner Landesarchiv* 17, Klagenfurt 1990.

⁴ Th. Weiter, *Volksgruppenrecht 1918–1938*, *Ethnos* 21, Wien 1981, 18–100 (posebej 37–60).

po plebiscitu in v dobi hitlerjevske Nemčije, ki je posegla po pravih genocidnih metodah vse do nasilnega izseljevanja avtohtonega prebivalstva).⁵

Ne glede na neutemeljenost navedenih mitov in njihovega vpliva na poglede zgodovino-pisja v različnih časih ali različnih usmerjenosti in še bolj na prikrojevanje zgodovinske resnice v vsakovrstni politični literarni in psevdofilozofski (po tudi šolskozgodovinski!) ideološki podobi⁶ (ne redko pokvarjeni še s »klerikalnim« **načinom** mišljenja različnih smeri – črne, rdeče ali nacionalistično obarvane), pa vendar ostaja dejstvo, da so na meji od zgornje Drave do izliva Traune v Donavo zadelo alpskoslovanski predniki Karantancev in današnjih Slovencev na svojega usodnega zgodovinskega nasprotnika. Izraz tega zgodovinskega dejstva je oblikovanje naše severne narodne meje, ki se kaže tudi še v našem današnjem položaju.⁷ Dovolj je zgovoren že temeljni zgodovinski prostorski obračun, čeprav bomo pozneje spoznali njegovo delno goljufivost: od okrog 70.000 km² slovenskega ozemlja v njegovem največjem obsegu v prvi polovici 9. stoletja so res odkrhnili na hitro okrog 10.000 km² Madžari z opustošenjem velikega dela Panonije okrog leta 900 in s pridružitvijo tega prostora v svoj razvoj in njegovo dokončno madžarizacijo do konca 11. stoletja.⁸ Od preostalega prostora so tri petine (36.000 km²) prešle v večstoletnem razvoju do 15. stoletja v bavarsko-nemški prostor, dve petini (24.000 km²) pa sta ostali novi temelj slovenskega narodnega razvoja po koncu 15. stoletja. Slovenski položaj je bil s tem seveda povsem spremenjen in vse, kar se je dogajalo nato v 19. in 20. stoletju so bile v primerjavi z rezultati srednjeveškega razvoja gotovo samo še »marginalije«. Zaradi majhnosti modernega slovenskega naroda in zaradi politično geografskega (»geopolitičnega«)⁹ pomena njegovega ozemlja pa so pomenile seveda tudi te »marginalije« v dvajsetem stoletju večkrat tudi skrajno nevarnost za njegov obstoj.¹⁰

Dokler se je tudi po razkroju zgodnjersrednjeveške skupnosti Karantancev (o tem pozneje) obnavljala ob slovenskem obrednem jeziku znamenitega ustoličenja koroških vojvod¹¹ misel na slovanskost Karantancev ali celo na slovenski pravni značaj Koroške¹², se ta vprašanja pred pisce zgodovine Karantanije, Koroške ali Slovencev seveda sploh niso postavljala.¹³ Ko je Unrestovo »slovensko« (= karantansko) zgodovinsko koncepcijo zamenjala »nemška¹⁴, so se vprašanja sicer spremenila, vendar še ne v smislu postopnega manjšanja slovenskega ozemlja in spreminjanja etnične meje. Prepričanje, da so bili Slovenci na Koroškem od **nekdanj** (po Laziusu in Christalnicku že od naselitve, po Aventinu od prve pokoritve po Bavarcih) pomešani z Nemci (Bavarci),¹⁵ je zastavljalo le vprašanje, kdaj je to stanje nastalo, in nič več. Zgodovinopisje, ki je polagalo težišče na politično zgodovino, pač dolgo ni opazalo dol-

⁵ T. Ferenc, Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slovenien 1941–1945, Maribor 1980, 414–421; J. Rausch, Der Partisanenkampf in Kärnten im Zweiten Weltkrieg, Militärlhist. Schriftenreihe 39/40, Wien 1979, 11–12; T. Zorn, Poizkusi izselitve koroških Slovencev med drugo svetovno vojno, Kronika 14, 1966, 73–82, 133–140.

⁶ Poleg op. 2 prim. Lj. Pivko, Zgodovina Slovencev 1, Ljubljana 1909, 54 sl., 70 sl., in A. Melik, Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Ljubljana 1924, str. 16 in 25 sl.

⁷ Za sintezo celote prim. B. Grafenauer, Germanizacija, Encikl. Slov., 3, Ljubljana 1989, 206–209; o današnjem položaju prim. sklepni del tega dela ali B. Grafenauer, Predsedniško poročilo na občnem zboru Kluba koroških Slovencev, Vestnik koroš. partizanov 24, 1990, 3/4, 126–133.

⁸ Sintetičen pregled B. Grafenauer, Madžarizacija, Encikl. Slov., 6, Ljubljana 1992, 350.

⁹ Izraz je precej v uporabi, a to »modernost« je dobil v nemški politologiji v dobi nacizma za razlikovanje politične volje od znanstvene objektivnosti (gl. B. Grafenauer, Med manjšinami in geopolitiko, Čas 1938, zdaj v Slovensko narodno vprašanje . . ., Ljubljana 1987, 71 do 82); francoska geografija uporablja nevtralni pojem »géographie humaine« = antropogeografija.

¹⁰ O tem prim. B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda I², Ljubljana 1964, 17–40 (Slovenska zemlja in nekateri vplivi njenega značaja na zgodovinski razvoj) in Mednarodna funkcija slovenskega ozemlja (Dejanje 1938), Slovensko narodno vprašanje . . ., 1987, 11–17 (nekajkrat obsežnejši elaborat iz 1944 je ostal v rokopisu, tudi v arhivu Inšt. za narodnostna vprašanja).

¹¹ Danes temeljni deli: B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, in Lj. Hauptmann, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu, Ljubljana 1954.

¹² Enea Silvio Piccolomini: »sunt enim et ipsi Carinthiani Sclavi«, Grafenauer, Ustoličevanje, str. 129; Jakob Unrest: »das Kerndten ain rechts Windisch Landt ist«, Grafenauer, n. m., str. 139; o Unrestu SBL 13. zv., 1982, 292–294.

¹³ To velja za vso srednjeveško historiografijo o Koroški; Unrestova Koroška kronika pa ima v tem smislu izrazito slovensko zgodovinsko koncepcijo; D. Mihelič, Karantanija v očeh zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja, ZČ 31, 1977, 289–293.

¹⁴ D. Mihelič, n. d., str. 293–303.

¹⁵ D. Mihelič, n. d., str. 294–297 (s citati navedenih avtorjev), za Christalnica prim. Neumannovo monografijo (op. 2).

gotrajnih strukturnih sprememb, kakršne so zvezane s postopno srednjeveško kolonizacijo. Seveda tudi avtohtonistične slovanske teorije¹⁶ v tem pogledu niso bile drugačne, kot se tudi današnja pisanja te vrste¹⁷ ne vprašujejo, kako naj bi prišlo do zmanjšanja obsežnih področij, ki jih nekdanj pripisujejo Slovincem.¹⁸

Vprašanje razvoja slovensko-nemške (bavarske) etnične meje se je postavilo v znanosti šele po dveh spremembah, ki sta zvezani z začetki novega slovenskega zgodovinopisja. Najprej gre za vnovično srečanje z najstarejšim posebej zgodovini Karantancev namenjenim spisom *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (v novi izdaji pri Marku Hanziču)¹⁹ in za spoznanje, da gre pri Karantancih za prvo stopnjo oblikovanja posebnega slovenskega naroda (pri Antonu Linhartu),²⁰ poleg tega pa za ugotovitev, kako velik prostor severno od slovenskega etničnega ozemlja v starokarantanskem prostoru je bil po pričevanju vodnih, gorskih in krajevnih imen nekoč slovenski in v začetku 19. stoletja nemški (prvič sistematično pri Urbanu Jarniku).²¹ Ta razlika med etničnim stanjem 9. in 19. stoletja v Vzhodnih Alpah je zahtevala odgovor na vprašanje, kdaj in kako je prišlo do te razlike in do spremembe etnične meje, kako je »ljudstvo skupaj s svojim jezikom izginilo iz tako pomembnega prostora« (dveh tretjin Koroške in vsega porečja Mure na Štajerskem), kot se je vprašal Urban Jarnik na začetku svojega »filološko-statističnega poskusa« *O germanizaciji Koroške*.²²

V prvenstveno v politično dogodkovno zgodovino usmerjenem zgodovinopisju so skušali sprva še naprej reševati novo zastavljeno vprašanje s posledicami vojn in sprememb politične /nad/oblasti nad karantanskim prostorom v 8. in 9. stoletju. Že v *Koroški zgodovini* Karla Mayerja (1785)²³ se povezuje to s frankovsko vojsko, ki da je pognala Slovence do Drave in Obre do Rabe. Podobno je povezoval August Winkelhofer že s prvim priznanjem bavarske nadoblasti (sredi ali konec 8. stoletja) nastanek etnične meje na »črti« delitve Nemcev in Slovencev v začetku 19. stoletja.²⁴ Tako je postavljaj odločilno izgubo slovenskega ozemlja (tudi v zvezi z velikimi karantanskimi človeškimi izgubami pri vojnah z Obri) v dobo Karla Velikega že Gottlieb Ankershofen (1854),²⁵ kar je ob povezovanju s posledicami pokristanjanja povzemal tudi Edmund Aelschker.²⁶ Ta stališča so vplivala tudi ob začetkih moderne slovenske zgodovinske znanosti v sedemdesetih letih 19. stoletja.²⁷

Ivan Vrhovec se je ob obravnavanju germanizacije (1879)²⁸ natanko zavedal obsega slovenskega in slovenskega ozemlja v 7. stoletju, poglobitno dobo germanizacije karantanskega

¹⁶ D. Mihelič, n. d., str. 304–306; k temu bi mogli dodati od 18. st. naprej Pohlina, Vodnikovo Ilirijo oživljeno (čeprav ne gre za Vodnikovo prepričanje, marveč za prevzem francoske publicistike južnoslovensko/ilirskega izvora), Krempla, Ravnikarja in Dav. Trstenjaka; najbrže pa je bil v Zgodovini avstrijsko-ogrske monarhije za učiteljčša iz l. 1874 (izd. SM), edini primer, v katerem je bil opozorjen dijak vsaj na možnost, da bi bili jadranski Veneti »v rodu« z Venedi za Karpati (= s Slovani) in da bi držala Nestorjeva teorija o slovanski prisotnosti v Podonavju in ob Jadranu pred rimsko oblastjo, ki da jih je od tod pregnala (str. 73); avtor dela je bil J. Kršnik.

¹⁷ Bor-Šavli-Tomažič, Veneti, Ljubljana 1989, je edini – dosti neresni – poskus te vrste, ki ga je vsaj možno navesti; trmasto polemiziranje po časnih kaže samo svojo nevrednost (to kaže tudi njen ponatis Z Veneti v novi čas. Ljubljana 1990); Šavlijeva knjiga o Karantani je pa le dokaz o neznanju, ki bi ga ne smel imeti več niti študent zgodovine po opravljenem proseminarskem letu, in seveda o bujni fantaziji, ki je dopustna za pisateljstvo, ne pa za noben vsaj poskus znanstvenega zgodovinskega pisanja, čeprav zgodovinsko nešolanega diletanta.

¹⁸ B. Grafenauer, v Pavel Diakon, Zgodovina Langobardov, Maribor 1988, posebej 321–422; različni avtorji v Arheo 10, 1990; ocena Venetov v Primorskih Srečanjih 87/88, 1988, 616–623; sicer pa je pribita označba tega dela v Sobotnem branju Slovenca 30. 5. 1992, str. 31.

¹⁹ D. Mihelič, n. d., str. 306–322.

²⁰ A. Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije, slov. prev. Ljubljana 1981 (s komentarji B. Grafenauerja, J. Šašla in življenjepisom Linharta s strani F. Zwitterja; nemški original je izšel 1788 in 1791).

²¹ U. Jarnik, Andeutungen über Kärntens Germanisierung. Ein philologisch-historischer Versuch, Carinthia 1826, zdaj izd. s komentarjem B. Grafenauerja in slovenskim prevodom v Disertacije in razprave 8. Celovec 1984.

²² U. Jarnik, n. d., 1984, str. 9 oz. 39, kar je poučno tudi za vzdrževalce teorije o nekdanjem obsegu venetskega/slovenskega ozemlja in sedanjem obsegu resničnega slovenskega (Primorska srečanja 87/88, 1988, str. 621).

²³ K. Mayer, Geschichte der Kärntner und Merkwürdigkeiten ihrer heutigen Provinzen, Cilli 1785, 76.

²⁴ A. Winkelhofer, Die Slawen im Lungau, Carinthia 10, 1820, št. 20.

²⁵ G. Ankershofen, Handbuch der Gesch. des Herzogthumes Kärnten II, 3. snopič (788–976, B. Die inneren Zustände), Klagenfurt 1854.

²⁶ E. Aelschker, povzetek stališč v Die österreichisch-ungar. Monarchie in Wort und Bild. Kärnten und Krain. 1891, str. 62.

²⁷ B. Grafenauer, Ob stoletnici slovenskega znanstvenega zgodovinopisja, ZČ 35, 1981, str. 15–27, in isti, Hinko Smrekar. »Slovenski zgodovinarji«, Kronika 28, 1980, str. 10–13; posebej tudi isti, Pomen dela Franca Kosa v razvoju slovenskega zgodovinopisja, v Franc Kos, Izbrano delo, SM, Ljubljana 1982, str. 337–359.

²⁸ Ivan Vrhovec, Grmanstvo in njega vpliv na Slovanstvo v srednjem veku, SM, Ljubljana 1879 (strani so navedene v besedilu).

prostora pa je vendar postavljaj še v frankovsko dobo in ob primeru polabskih Slovenov zapisal splošno sodbo — »Meč in križ podala sta še pri germanizaciji roko« (str. 15). Pozneje je sicer pripisoval prav »njih krščanstvu« zaslugo, »da si je vsaj jeden del štajerskih in koroških Slovenov ohranil narodnost«, češ »ko so se Frankom z lepa podklonili, bili so uže vsi pravoverni kristjani; zaradi tega ravnali so Franki in zatem njih nasledniki, Nemci, pravičnejše z njimi« (str. 23). Vendar pa je pozneje le sodil, da je »meja slovenske govornice prav ob Dravi« vendarle zvezana z vplivom salzburške nadškofije, češ da so bili »nemški solnogradski duhovniki . . . germanizaciji gmoten pripomoček« (str. 47), medtem ko je bil Oglej »Slovanstvu preje prijatelj, nego sovražnik«. Tudi Vrhovčev vrstnik Simon Rutar je menil (1882), da se je začelo ponemčevanje slovenskega ozemlja hitro po osvojitvi po Frankih (konec 8. stol.) ter zlasti po zamenjavi domačih knezov »s svojimi zapovedniki« (okrog 828) ter še posebej po drugi osvojitvi tega ozemlja s strani nemške države po zmagi nad Madžari pri Augsburgu 955.²⁹ Težišče tega procesa postavlja v 9. stoletje z domnevnim množičnim naseljevanjem Bavarcev in vojakov zaradi obrambe vzhodne meje proti sosedom, položaj po 955 pa primerja s selitvijo Evropejcev v Ameriko konec 19. stoletja: »Kralji in škofje nemški pospeševali so na vso moč germanizacijo . . . Iz vseh delov Nemške, zlasti pa iz Bavarske, hiteli so naselniki kupoma v istočne alpske zemlje. Slovenske dežele so bile takrat nada vseh Nemcev . . .« Celo Franc Kos je v svoji prvi objavljeni razpravi o srednjeveški zgodovini Slovencev (1882)³⁰ povezoval močne začetke germanizacije z razseljevanjem upornih nemških plemen (npr. Sasov) po različnih krajih države v dobi Karla Velikega, pa tudi z naseljevanjem »nemških kristjanov« za hitro širjenje krščanstva med poganskimi Slovenci v času pokristjanjevanja s strani zlasti salzburških nadškofov; vendar je previdnejši in opozarja na obsežna nenaseljena področja pod gozdovi in »slabo obljudenost slovenskih dežel za Karla Velikega« zlasti na severu, kar je odpiralo že vprašanje daljših časovnih razsežnosti kolonizacije.

Čeprav se je v znanosti položaj kmalu spremenil (že z delom Franca Kosa), so se dediščine teh pogledov vendarle še izražale kdaj v poljudnih znanstvenih delih (npr. pri Lj. Pivku³¹ prav v smislu Rutarjevih pogledov) ali celo v kaki šolski knjigi (npr. pri prvem srednješolskem učbeniku A. Melika³² s posebnim poudarkom dobe Karla Velikega in nato še 10. in 11. stol.), tako da je prišlo kar do popolnega nesporazuma z zgodovino v drugi Kardeljevi izdaji »*Spersansa*«, ki je omejil germanizacijo v srednjem veku le na »zgodnje razdobje vojn med slovenskimi plesemi in germanskimi osvajalci«, zanikal »raznarodovalno moč« fevdalnega sistema in povsem v nasprotju z zgodovinskim raziskovanjem trdil, da »se slovenske etnične meje skozi vso fevdalno dobo niso bistveno spremenile.«³³ V tretji izdaji je sicer glavno napako odstranil, na enem mestu pa vseeno ostal namerno nejasen in vztrajal v napačni podobi.³⁴

Že pred začetkom novega zgodovinopisja (in pred začetkom modernega študija zgodovine za ustrezne poklice na avstrijskih univerzah) pa je ljubiteljski jezikoslovec in zgodovinar Urban Jarnik (1826) zavrnil možnost nastanka etnične meje, kakršno je poznal v svojem času, z vojnami 8. in 9. stoletja.³⁵ Trdil je, da gre za »počasno, pa zato še vedno zelo pravilno gibanje narave, ki postopno pusti dozoreti pri celih narodih to, česar ni zmozel meč osvajačca pri vseh velikanskih naporih.« Kot prvi si je skušal na nek razumljiv način pojasniti fenomen germanizacije nekdanjega slovenskega ozemlja v Alpah brez vere v učinek ene ali dveh vojska. Pri tem ni mogel delati kot zgodovinar, ker viri za ta vprašanja ali še niso bili objavljeni ali še niso bili znani. Tako si je pomagal s preprostim razmislekom in posploševanjem tega, kar je glede širjenja nemščine med koroškimi Slovenci videl v svojem času, na vso preteklost. Kot izhodišče je uporabil ugotovitev približnega obsega nekdanjega karantanskega ozemlja in zelo natančno ugotovitev slovenskega ozemlja v svojem času (kritični pretres Czo-

²⁹ S. Rutar, Jedinstvo slovenskih dežel od VII. do XIII. st., LZ 2, 1982, str. 31.

³⁰ Franc Kos, Slovenci za Karola Velikega, LZ 2, 1982, str. 400 do 402 (Izbrano delo, str. 162–164, v obliki, ki jo je avtor nekoliko predelal do leta 1885).

³¹ Lj. Pivko, gl. op. 6.

³² A. Melik, gl. op. 6; v prvi nešolski Zgodovini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Pota in cilji) I, Ljubljana 1919, str. 48–52, 53–63, 120–123 je bil do teh vprašanj precej bolj previden.

³³ E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957, str. 7–8 in 172.

³⁴ Isto, Ljubljana 1970, str. 88, medtem ko je drugo mesto, str. 266, bistveno spremenil.

³⁵ U. Jarnik, Andeutungen itd., Carinthia 1826, str. 57 (v izd. 1984, str. 9 oz. 39).

ernigovega štetja je njegovo podobo povsem potrdil).³⁶ Kot pot do umikanja slovenskega jezika je mislil na »sicer počasno, toda breznasilno pot narave«. Pri tem je mislil predvsem na pogosta potovanja na nemško stran, na služenje slovenskih hlapcev in dekel med Nemci ter na posledice mešanih zakonov ob meji. Vpliv šole je (do njegovega časa opravičeno!) pri tem izključeval. Ker je mislil, da gre za proces, ki se v zgodovini ni spreminjal, je delil razdaljo med obema ugotovljenima etničnima mejama s številom stoletij, odkar so se Slovenci srečali z Bavarci in na tej podlagi trdil: »Lahko je domnevati, da napreduje germanizacija karantanskih Slovencev vsakih sto let za eno uro (hoje)«. Misel je odmevala tudi med slovenskimi publicisti,³⁷ vsekakor pa je zanimivo vztrajno ponavljanje Jarnikove »domneve« med nemškimi koroškimi zgodovinarji našega stoletja,³⁸ ki bi se z Jarnikovo pomočjo želeli obriniti očitka o namerni moderni germanizaciji s pomočjo pritiska oblasti in vpliva šole in gospodarskih sistemov. Zanimivo zaradi tega, ker je pokazala moderna historiografija (tudi nemška na Koroškem!) povsem drugačno pot germanizacije, kot jo je v svojem prvem poskusu njene racionalne razlage podal Urban Jarnik.

Izhodišče pri novem obratu zgodovinopisja pomeni obsežna razprava Franca Kronesa o nemški naselitvi v Vzhodnih Alpah (1889),³⁹ ki se je ob zgodovini nastajanja zemljiških gospostev raztegnila od 11. do 13. stoletja, čeprav ni izhajala iz temeljnega vprašanja kolonizacije kmečkega prebivalstva. Vsekakor pa je kot prvi Franc Kos v *Gradivu za zgodovino Slovencev v srednjem veku II* (800–1000), leta 1906 presodil, da gre pri tej kolonizaciji za proces, ki je trajal »skoraj do konca srednjega veka«, da pa se »od Trubarjevih časov sem jezikovna meja med Slovenci in Nemci ni dosti spremenila.«⁴⁰ S tem je bil prvič postavljen tisti časovni okvir, ki ga je potrdilo raziskovanje teh vprašanj v našem stoletju in s tem bistveno spremenilo Jarnikovo domnevo – kar seveda kaže neznanstveni značaj današnjih sklicevanj nanjo.

Toda sur smeri razvoja zgodovinopisja od začetka našega stoletja naprej – zvezane s prvim iskanjem novih virov in metod za preučevanje strukturnih sprememb in za preseganje politične dogodkovne zgodovine⁴¹ – so kmalu pokazale, da je prihajalo v srednjem veku do etničnih sprememb in premikanja etničnih meja le v zvezi z agrarno kolonizacijo in njenim ustvarjanjem kulturne pokrajine v relativno še redko naseljenih prostorih. Za vprašanja razvoja naseljenosti agrarne pokrajine so poleg le redkih pisanih virov potrebne različne nove vrste virov, ki so se le postopno uveljavljale (arheološke najdbe, imena rastlin in pozneje preiskave različnih ostankov rastja, krajevna imena in njihova razvrstitev v različne tipe, zlasti mikrotoponimika v ledinskih imenih, poljska razdelitev, tipi kmečkih gospodarskih enot,

³⁶ B. Grafenauer, Czoernigova etnografska statistika in njena metoda, Razprave SAZU, I. razr., 1, 1950, str. 117–164, preračun na poznejše občine že v Narodnosti razvoj na Koroškem od srede 19. st. do danes, Koroški zbornik, Ljubljana 1946, 117–164.

³⁷ A. Beg, Slovensko-nemška meja na Koroškem, Ljubljana 1908, 17–19 (po J. Scheiniggu, Kres 3, 1894, str. 150–151); ponovitev tudi pri Th. Barker, The Slovene Minority of Carinthia, New York 1984, 55 sl.

³⁸ M. Wutte, Kärntens Freiheitskampf, Klagenfurt 1922, str. 7, 10 in 16; 2. izd. 1943 obsežneje 9 sl., 19; M. Straka, Die Entwicklung des Volksbekenntnisses in Kärnten, Carinthia I 150, 1960, 901–911, brez upoštevanja novih rezultatov znanosti o Čzörnigovem štetju (op. 36); W. Neumann, Rückblick auf ein Jahrtausend Landesgeschichte, Carinthia I 166, 1976, 61 sl.; Unkart-Glantschnig-Ogris, Zur hage der Slowenen in Kärnten, 1983, 264. Zaradi pisarjenja publicistov s premajhnim znanjem se vsaj v znanosti ni vredno preveč razburjati (kljub javni vplivnosti, npr. J. Feldner kot predsednik Heimatdiensta, Grenzland Kärnten, drugi del »koroške bele knjige«, 1982, 10), preseneča pa podoben značaj uglednega dela Kärnten, Klagenfurt 1976, str. 133–139 in 147–170, znanega geografa Herberta Paschingerja, ki kaže podobno neverjetno neznanje glede zgodovinskih podlag teh vprašanj (še posebej pri sklicevanju na povsem sekundarno publicistično literaturo, medtem ko so temeljna dela skoraj praviloma zanemarjena); W. Wadl je v Der 10. Oktober 1920 – Kärntens Tag der Selbstbestimmung, 1990, v svojih sodbah vsaj precej bolj zadržan.

³⁹ F. Krones, Die deutsche Besiedlung der österr. Alpenländer, insbesondere Steiermarks, Kärntens und Krains, 1889.

⁴⁰ Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II, Lj. 1906, uvod str. XXIII.

⁴¹ Na te prelome je v zvezi z začetki v prvem desetletju našega stoletja opozoril prvi F. Zwitner v nastopnem predavanju, Sociologija in zgodovina, Sodobnost 5, 1937, samostojen ponatis 1938, na začetke nove etape v zvezi z Anali (I, 1929) B. Grafenauer, Struktura in tehnika zgodovinske vede, Lj. 1960, in v poročilu o novi literaturi v JIČ IV, 1. št., 1965, o novih stopnjah v svetu in pri nas pa je največ novosti podal O. Luthar, v zborniku Vsi Tukididovi možje (Sodobne teorije zgodovinopisja), Krt 70, Lj. 1990, in zlasti v disertaciji Interpretacija nekaterih sodobnih teorij zgodovinopisja, Lj. 1991 (v tisku še ni dostopna). Sicer navajam le tri pripomočke za seznanjanje s temi spremembami: F. Braudel, Écrits sur l'histoire, Paris 1969, zbornik Schrift und Materie der Geschichte, izd. C. Honegger, Edit. Suhrkamp, franc. izd. 1976, nem. Frankfurt 1977; G. Iggers, Neue Geschichtswissenschaft, München. 1978.

oblike vasi, poljedelsko orodje, načini obdelave polja itd.).⁴² V slovenskem zgodovinoписju je zvezano prvo širjenje uporabe novih virov z delom Jana Peiskerja,⁴³ Vladimirja Levca⁴⁴ in Ljudmila Hauptmanna,⁴⁵ osrednje mesto pa je dobila na novi način (čeprav sprva še ne z vsemi viri) zastavljena srednjeveška kolonizacijska zgodovina v znanstvenem delu Milka Kosa.⁴⁶

Kosovi rezultati raziskovanja srednjeveške kolonizacije slovenskega ozemlja pomenijo v obdobju usmeritve slovenskega zgodovinoписja na problemsko raziskovanje (po okr. 1910) eno izmed bistvenih dopolnil poznanja srednjeveške zgodovine Slovencev. V obliki sinteze je prvič prikazal ta proces v *Zgodovini Slovencev od naselitve do reformacije* (1933)⁴⁷ in zadnjič v prvem delu *Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev* (1970),⁴⁸ le dobro leto pred smrtjo; med obema sintezama pa je preko štirideset tej problematiki posvečenih razprav ali pregledov⁴⁹ in po smrti je izšlo še obsežno delo o srednjeveški topografiji Kranjske.⁵⁰ Do 1940 so mu do kraja dozoreli tudi teoretski pogledi na novo metodologijo,⁵¹ zlasti v obravnavi »starejše slovenske kolonizacije v Istri«⁵² pa je podal tudi mojstrski nazorni vzorec za njeno uporabo.⁵³ Kos je bil edini, ki je zajemal to problematiko v celoti in v tem pogledu je njegova podoba še danes v poglavitnih potezah veljavna, čeprav so zlasti podrobne raziskave posameznih okolišev njene poteze obogatile. Približno iz generacije Milka Kosa (do deset let mlajši ljudje) so še vidni znanstveniki: pri Slovencih Pavle Blaznik⁵⁴ (po začetni pobudi Ljudmila Hauptmanna), pri Nemcih pa Ernst Klebel⁵⁵ in Günter Glauert.⁵⁶ V tem obdobju je za ta vprašanja pomembno tudi delo vrste jezikoslovcev (pri Slovencih zlasti Fran Ramovš⁵⁷ in France Bezljaj⁵⁸, pri Nemcih Eberhard Kranzmayer⁵⁹ – ta je preko sistematične etimologije koroških krajevnih imen posegel tudi /sicer s spornimi rezultati/ neposredno v koroško kolonizacijsko zgodovino).

Že delo te generacije je – ob vsem razhajanju med nekaterimi pogledi (in delno tudi rezultati) med slovensko in nemško znanostjo v teh vprašanjih, ki so se od narodno-političnih

⁴² O tem obstoje danes cele biblioteke literature iz zadnjih treh desetletij (nekaj o tem je tudi v delih, nav. v prejšnji opombi). Omejujem se le na skop izbor z opozorili na nove tehnike in vrste virov: L'Historie et ses méthodes, red. Ch. Samaran, Paris 1961; Th. Schieder, Geschichte als Wissenschaft, München-Wien 1965; L'Historie sociale, Sources et méthodes, E. Labrousse in dr., Paris 1967; zbornik Die Rückeroberung des historischen Denkens, izd. Jacque Le Goff in dr., Frankfurt a.M., 1990; A. Ducrocq, Atomwissenschaft und Urgeschichte, Hamburg 1957; H. Straka, Pollenanalyse und Vegetationsgeschichte, Wittenberg, 1957; S. Fleming, Dating in Archaeology, A Guide to Scientific Techniques, London 1976; zelo kratek pregled o strukturi virov za ta vprašanja v slovenščini gl. v Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I (poslej le GDZS 1 oz. 2), Ljubljana 1970, str. 3–24.

⁴³ Lj. Hauptmann, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu, Lj. 1954 (tudi v oceni B. Grafenauer, Vprašanje županov, »Hrvatov« in ustoličevanje koroških vojvod, Sodobnost 3, 1955, 1128–1136); J. Sidak, J. Peisker, Enc. Jug. 6, 1965, 458 sl. (z uporabo rokopisne avtobiografije, napisane za Lj. Hauptmanna).

⁴⁴ J. Polec, Slovan 3, 1904, 51–55, 75–80, 106–112, in SBL 1, 1925–1932, 645–647.

⁴⁵ B. Grafenauer, Hauptmannov zbornik, Razprave SAZU 5, 1966, 1–15 (z bibliografijo); isti, Ljudmil Hauptmann, Letopis SAZU 1968, Lj. 1969, 51–62 (nekrolog z označbo dela).

⁴⁶ B. Grafenauer, Življenje in delo Milka Kosa, v M. Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev, Lj. 1985, str. 353–384, z bibliografijo 371–384.

⁴⁷ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, Lj. 1933, str. 32–51, 114–120, 171–177.

⁴⁸ GDZS 1, 1970, v poglavju Kolonizacija in populacija, 31–33, 58–59, 62, 64–65, 67–88, 4 zemljevidi v prilogi, zlasti Agrarna kolonizacija slovenske zemlje.

⁴⁹ Gl. bibliografijo v op. 46.

⁵⁰ M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), I–III, Lj. 1975.

⁵¹ M. Kos, Stanje in naloge slovenske kolonizacijske zgodovine, ČZN XXXV, 1940, 26–32, prav tam kot koreferat P. Blaznik, O metodah proučevanja kolonizacijske zgodovine, str. 34–39.

⁵² M. Kos, O starejši slovenski kolonizaciji v Istri, Razprave SAZU, 1, 1950, 53–82 in zemljevid v prilogi.

⁵³ Obsežna obravnava teh vprašanj, razdeljena v različne dele slovenskega ozemlja (tudi z različnimi variantami in še posebnimi dodatki) je še v rokopisu v arhivu Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, gl. op. 46, str. 370.

⁵⁴ B. Grafenauer, Pavle Blaznik in pomen njegovega dela, In memoriam, ZČ 40, 1986, str. 145–151 (z bibliografijo); posmrtna objava Historična topografija Slovenije, Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške, 1–2, Maribor 1986–1988, 3 (D. Mihelič). Seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih, Maribor 1989.

⁵⁵ Glavno delo E. Klebel, Siedlungsgeschichte des Deutschen Südostens, München 1940; gl. kratko označbo B. Grafenauer, E. Klebel, Enc. Slov. 5, Lj. 1991, str. 90.

⁵⁶ G. Glauert, Siedlungsgeographie von Oberkrain, München 1943, in vrsta razprav v Südostforschungen med 1938 in 1952.

⁵⁷ F. Bezljaj, Fran Ramovš (o delu), Slav. Rev. 3, 1952, 225–236; Z. Bizjak, bibliografija, prav tam, 446–457.

⁵⁸ A. Šivic-Dular, Bibliografija Franceta Bezljaja, Onomastica jugoslavica 9, 1982, 11–22.

⁵⁹ Zlasti E. Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten I–II, Klagenfurt 1956–1958; isti tudi povzetek Die Geschichte der Kärntner Sprachgrenze im Lichte der Namen, Car. I 150, 1960, 889–900.

sporov po revoluciji leta 1848 naprej vse močnejše povezovali z aktualnimi narodnostnimi vprašanji avstrijske polovice Avstro-Ogrske monarhije – v bistvu potrdilo temeljno koncepcijo Franca Kosa o problemu germanizacije severnega dela nekdanjega slovenskega ozemlja. Z eno izjemo. Že ob štetju 1900 na Koroškem in 1910 na Štajerskem se je pokazalo, da se **vnovič začena spreminjati ob severni slovenski narodnostni meji etnično stanje**, tokrat ne s kolonizacijo, marveč s ponemčevanjem slovenskih ljudi, zlasti ob spremembah socialnega položaja (premik v mesto, iz kajzarja ali kmečkega otroka v delavca, dvig med izobražence itd.), ki so postajale ob širjenju kapitalističnega gospodarstva vse pogostejše, pa tudi ob vplivih nove šolske organizacije (po 1870).⁶⁰ To je sprožilo že pred prvo svetovno vojno prvo raziskovanje teh vprašanj po statističnih virih (sistematično po letu 1880, ko se je začela v Avstriji šteti jezikovna/narodnostna pripadnost po »občevalnem jeziku«/Umgangssprache).⁶¹ S tem pionirskim delom sta začela Ante Beg⁶² (s statistiko je združil tudi natančno terensko preiskavo slovensko-nemške narodnostne meje) in Janko Mačkovšek.⁶³

Razčrtverjenje slovenskega naroda z mirovnimi pogodbami (Trianon), koroškim plebiscitom (oktobra) in rapalskim paktom (novembra) leta 1920 ga je razdelilo s tako ostrimi mejami, kot jih ni doživljal sredi svojega telesa nikdar prej v zgodovini. Gotovo je bilo to stanje med pomembnimi pobudami za Kosovo intenzivno delo pri študiju srednjeveške kolonizacije in gotovo ni naključje, da je večkrat pisal posebej o mejah in prav tako posebej o kolonizacijski zgodovini Koroške in Slovenskega Primorja, ozemlja, ki je 1920 ostalo v Avstriji in Italiji. Ta položaj je brez dvoma zbujal tudi delo v zvezi s poznejšim časom na podlagi statistike, zlasti ker so se kazale težnje, da bi ob novih štetjih bistveno zmanjšali število izkazanih Slovencev, medtem ko so v Italiji po 1921 sploh prenehali z jezikovnim štetjem prebivalstva. Hkrati je bolj nemška kot italijanska – publicistika med obema vojnama izrazito kazala težnje po vnovičnem razširjenju tuje, predvsem nemške oblasti nad večino slovenskega ozemlja, ki se je nemške oblasti in nevarnosti germanizacije osvobodilo.⁶⁴ To je bilo med pobudami, da se je slovenska znanost posebej posvetila tudi vprašanjem slovenskega etničnega razvoja po sredi 19. stoletja na podlagi statističnih in drugih modernih virov. Temeljni prelom je bil zvezan z delom Frana Zwitterja⁶⁵, ki je znal pridobiti zanj tudi vrsto svojih študentov.⁶⁶

Od »anšlusa« Austrije je postajalo očitno približevanje vojne in potreba, da se znanost pripravi na boj za zeleno mizo po njenem koncu. To se je očitno izražalo že v publicistiki zadnjih let pred napadom na Jugoslavijo.⁶⁷ V komisiji, ki jo je ustanovil izvršni odbor OF za obravnavanje mejnih vprašanj že pred mojo vrnitvijo iz ujetništva (8. 12. 1941) in v katero so me že ob ustanovitvi izbrali kot zastopnika krščanskih socialistov, sva si s Zwitterjem že na prvi seji decembra 1941 razdelila zgodovinski del priprav na diplomatski boj za slovenske meje (on je prevzel delo v zvezi s Slovenskim Primorjem, jaz v zvezi s Koroško – in pri tem je v glavnem tudi ostalo). V tem smislu je teklo delo že med vojno, zlasti pa z vsemi močmi od maja 1945 do pomladi 1946⁶⁸ (za severno mejo je tedaj nastal poleg vrste manjših publikacij tudi

⁶⁰ Gl. op. 3.

⁶¹ E. Brix, Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation, Wien 1982; isti, Die Kärntner Volksabstimmung von 1920 in Kontext der österreichischen Nationalitätenstatistik 1880–1934, 232–253, v Kärntner Volksabstimmung 1920, ur. H. Rumpler Klagenfurt 1981; in Die zahlenmäßige Präsenz des Deutschums in den südslawischen Kronländern Cisleithaniens 1848–1918, v Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1941, Wien-München, 1988, str. 43–62.

⁶² A. Beg, Slovensko-nemška meja na Štajerskem, Lj. 1905; Slovensko-nemška meja na Koroškem, Lj. 1908; Narodni kataster Koroške, Lj. 1910.

⁶³ J. Mačkovšek, Statistika Slovencev, v L. Niederle, Slovanski svet (slov. prevod), Lj. 1911, 245–260.

⁶⁴ B. Grafenauer (psev. Lojze Serjanik), Slovensko ozemlje in nemška publicistika, Lj. 1939, zdaj v Slovensko narodno vprašanje . . ., Lj. 1987, 132–154; T. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945, Maribor 1968, 62–131.

⁶⁵ B. Grafenauer, Ob šestdesetletnici Frana Zwitterja, Zwitterjev zbornik, ZČ 19–20, 1965–1966, 7–21 (z bibliografijo od 1965); isti, Fran Zwitter – osemdesetletnik (Nataša Stergar, bibl. od 1966 do 1984), ZČ 39, 1985, 3–11; Fran Zwitter (nekrolog), ZČ 42, 1988, 159–163; za prelom je najpomembnejša knjiga Prebivalstvo na Slovenskem od srede XVIII. st. do današnjih dni, Lj. 1936.

⁶⁶ Za ta vprašanja zlasti B. Grafenauer, V. Melik, J. Pleterski in T. Zorn.

⁶⁷ Op. 64 in 65; zlasti F. Zwitter, Koroško vprašanje, Lj. 1937 (v nem. prevodu v Celovcu 1979) in Nemci na Slovenskem, Sodobnost 6, 1938, zdaj oboje v ponatisu O slovenskem narodnem vprašanju, SM, Lj. 1990 (ur. V. Melik), str. 26–42 in 415–441.

⁶⁸ Gl. O. Janša-Zorn, Bibliografija B. Grafenauerja za l. 1945 in 1946, ZČ 30, 1976, str. 241.

Koroški zbornik /Lj. 1946/, za katerega je Thomas Barker še 1960 zapisal, da je »neizogiben vir za vsak študij vprašanja koroških Slovencev« in da je bila »nesreča za stvar Jugoslavije«, da je knjiga izšla le v slovenskem jeziku,⁶⁹ rokopis je bil na Oddelku za meje Znanstvenega inštituta preveden tudi v angleščino, vendar pri oblasti ni dobil zelene luči, ker ni bil v vsem usoglašen z uradnimi stališči do avstrijsko-jugoslovanskega mejnega vprašanja!⁷⁰ Do 1947 je bilo pri Slovencih (in delno pri Hrvatih) težišče zgodovinopisja prav v raziskavah, ki so bile zvezane z bojem za meje (nova oblast je po 1945 zgodovinopisje sprva očitno dušila in so zgodovinski časopisi po republikah začeli izhajati šele z letom 1948 in zgodovinske publikacije akademij še nekaj kasneje).⁷¹

Odkar se je po okrog 1950 obnovilo zgodovinsko raziskovanje v različnih smereh in za vsa obdobja (čeprav z izrazitim v različnih smislih pretiranim poudarkom na zgodovini KP in partizanskega boja v drugi svetovni vojni), sta ostali vprašanji germanizacije in razvoja etnične meje sicer pomembni, a vendar ne tako izjemno poudarjen del zgodovinskega raziskovanja. Poleg starejših, že navedenih zgodovinarjev, ki so se močno uveljavljali še do sedemdesetih let, so z novimi prijemi obravnavali te procese v srednjem veku zlasti Bogo Grafenauer⁷², Sergij Vilfan⁷³ in Jože Koropec⁷⁴ (čeprav zadnji bolj z omejeno viroslovno podlago pisanih virov) in pri avstrijskih zgodovinarjih Heinz Dopsch in Herwig Wolfram (tudi v organizaciji širših simpozijev o teh vprašanjih),⁷⁵ z novimi metodami pa so se začeli s temi vprašanji pečati tudi arheologi (zlasti Paola Korošec in Andrej Pleterski), ki so ponekod z arheološkimi metodami natančno analizirali razmerje med staroselsko in slovansko plastjo prebivalstva.⁷⁶ Za probleme razvoja od srede 19. stoletja naprej so poleg nadaljevanja dela Frana Zwitterja in Boga Grafenauerja obravnavali ta proces z novimi metodami zlasti Janko Pleterski,⁷⁷ z velikim obvladovanjem statističnega gradiva do 1918 Vasilij Melik,⁷⁸ s težiščem na vsem obdobju od plebscitan naprej Tone Zorn,⁷⁹ bolj z mehaničnimi računalniškimi preračunavanji, ki z ene strani zelo olajšujejo sistematično razporejanje podatkov po najmanjših naselbinskih enotah, vendar šele opozarjajo na različna interpretacijska vprašanja, in s pritegnitvijo nekaterih novih skupin štetij pred 1910 pa Matjaž Klemenčič.⁸⁰ Po 1950 je močneje kot prej posvetila tem problemom svoje delo tudi geografija, zlasti Vladimir Klemenčič.⁸¹

* * *

Vprašanje, o katerem moram postaviti široke splošne zgodovinske okvire za ves prostor in ves čas »oblikovanja severne slovenske etnične meje«, je že blizu šestdeset let (od mojih

⁶⁹ Th. Barker, *The Slovenes of Carinthia, A National Minority Problem*, New York-Washington 1960, str. 244.

⁷⁰ Šlo je zlasti za dve vprašanji: za nedotakljivost politično postavljene številke 120.000 Slovencev na Koroškem (prim. F. Zwitter, ZČ 1, 1947, 197), drugo v Udetovi razpravi o nemški usmerjenosti avstrijske politike od srede 19. stoletja do »anšlusa«.

⁷¹ Gl. bibliogr. v Zgodovini narodov Jugoslavije I, 1953, 11–13, in Encikl. Jugosl. 4, 1960, geslo Historiografija, str. 5–20; B. Grafenauer, *Struktura in tehnika* . . ., 216–248, in seznam periodike v *Historiographie yougoslave 1955–1965* (red. J. Tadić), Beograd 1965, 507–511.

⁷² Bibliografija do 1976, O. Janša-Zorn, ZČ 30, 1976, 239–253.

⁷³ B. Grafenauer, Sergij Vilfan – sedemdesetletnik (bibliografijo sestavi S. V. sam), ZČ 43, 1989, 5–15.

⁷⁴ Večino del je objavil v Časopisu za zgodovino in narodopisje, ki ga je dolgo tudi urejal, v monografiji v Zemljiške gosposčine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. st., Maribor 1972, in v različnih štajerskih krajevnih zbornikih.

⁷⁵ H. Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas*, Wien 1987, ter v organizaciji različnih simpozijev pri Avstrijski akademiji znanosti in umetnosti ter nekaterih knjig v seriji *Nationes* (Sigmaringen).

⁷⁶ P. Korošec, Zgodnjerednjevska arheološka slika karant. Slovanov I–II, Lj. 1979; diskusija v *Arheološkem vestniku* 32, 1981, 581–608; A. Pleterski, *Gospodarski temelji razvoja srednjeveške agrarne družbe v Blejskem kotu*, disertac. Lj. 1984.

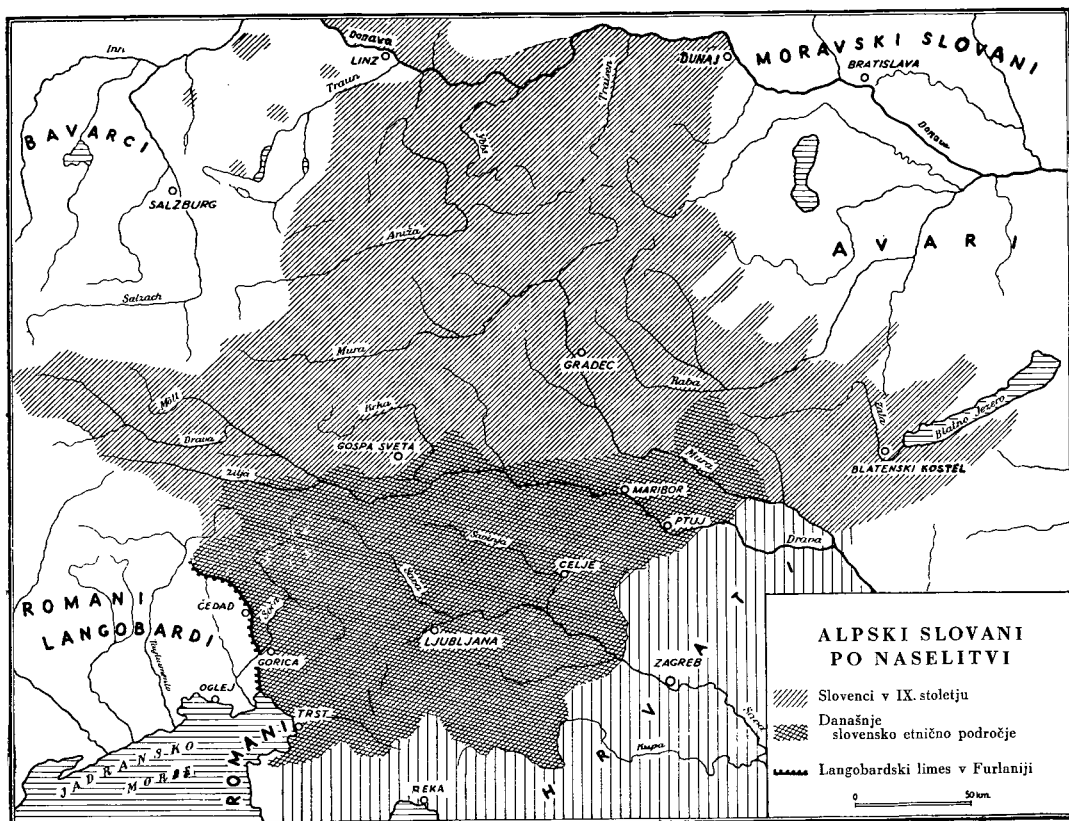
⁷⁷ Bibliografija J. Pleterskega, N. Stergar, ZČ 37, 1983, 163–169.

⁷⁸ Bibliografija V. Melika, N. Stergar, ZČ 34, 1980, 398–402.

⁷⁹ Bibliografija T. Zorna, O. Janša-Zorn, ZČ 36, 1982, 132–152.

⁸⁰ M. Klemenčič, Jezikovna struktura prebivalstva na z avtohtonim slovenskim prebivalstvom poseljenem območju avstr. Štajerske od srede 19. st. do 1971, ČZN 49, 1978, 124–140, in Germanizacijski procesi na Štajerskem od srede 19. st. do prve svetovne vojne, ČZN 50, 1979, 350–369; T. Zorn, Slovenci na avstrijskem Štajerskem, prav tam, 430–447 (o številu v Memorandumu FNJR iz januarja 1947 velja isto, kar sem že nekajkrat povedal o številki 120.000 koroških Slovencev v isti publikaciji, to k str. 431 sl.).

⁸¹ Poglavitno delo V. Klemenčiča s tega področja je analiza podatkov štetja 1951 s podrobnim preverjanjem podatkov po majhnih okoliših; poznejša dela so bolj razdrobljena in brez poskusa utemeljene ocene celotnega položaja, pri čemer je treba priznati, da danes ne razpolagajo raziskovalci s toliko virov kot je bilo to pri zadnjem celotnem poskusu utemeljitve ocene števila »jezikovnih« Slovencev na Koroškem sredi tridesetih let (do 80.000 na ozemlju z okr. 100.000 prebivalci) v Koroškem zborniku 1946.

Zemljevid 1: Milko Kos, Alpski Slovani po naselitvi (po prilogi k: Zgodovina narodov Jugoslavije, I. Ljubljana 1953)

študentskih let) eno od poglobitvinih vprašanj mojega človeškega in znanstvenega zanimanja in dela,⁸² res vselej s posebnim poudarkom na Koroškem, pa vendarle vselej tudi v zavesti, da gre za eno izmed temeljnih vprašanj celotne zgodovine slovenskega naroda. V tem smislu sem ga obravnaval v zgodovini do 1918 v vseh obdobjih, v publicistiki tudi še do 1945 in glede Koroške še posebej (enako kot v pregledu za ves proces »germanizacije«) vse do štetij 1980/81.⁸³ Prav zato, ker te stvari poznajo v govorni in pisani obliki glede temeljnih podatkov menda vsi moji študenti, sem dobil utemeljen nasvet, naj poskušam tokrat drugače, ob kartografski podobi razvoja **pokazati** ves proces. Vselej sem rad o preteklosti in zgodovinskih spremembah »govoril« z zemljevidi – o tem priča poleg moje sinteze o zgodovini Slovencev še vrsta posebnih analiz od razprave o narodnostnem razvoju Koroške od srede 19. do srede našega stoletja naprej.⁸⁴ Nasvet mi je bil blizu, čeprav je bilo glavno vprašanje, kaj od razpoložljivih zemljevidov **izbrati** (ker jih je preveč), in čeprav v predavanju seveda ni mogoče preprečiti vsakršnega ponavljanja (zlasti statističnih podatkov novejšega časa).

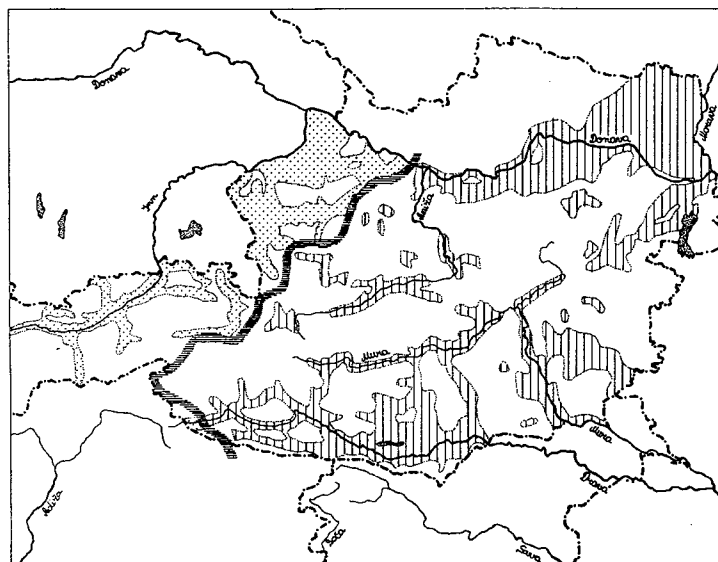
Glede koncepta pregleda »oblikovanja severne slovenske narodnostne meje« vendar želim reči, da sem ga tudi ob kartografski podlagi zasnoval kot spoj dveh strani procesa. Z ene strani moram seveda podati **pregled** sprememb od naselitve do našega časa, z druge strani

⁸² O izhodiščih tega dela v Slovensko narodno vprašanje . . . , 1987, 5–10 (Uvodni zapis), sicer bibliografija, op. 72.

⁸³ Glavna tri dela Narodnostni razvoj na Koroškem, v Koroškem zborniku, 1946, 117–248 (z 22 zemlj. v prilogi). Teorija in praksa ljudskih štetij na Koroškem od srede 19. st. do konca 1970, Hist. Zbor. 29–30, Zagreb 1976–1977, 349–365; Položaj koroških Slovencev in njegovi zgodovinski temelji, ZC 37, 1983, 307–338.

⁸⁴ Zgodovina Slovencev 1979; zemljevidi v Koroškem zborniku, ki so bili 1946 izdelani tudi v obliki rokopišnega atlasa s koloriranimi zemljevidi (v 10 izvodih) in delno uporabljeni v uradni publikaciji Cartes sur la structure ethnique de la Carinthie Slovène (1946, seveda ob politično narekovanem izboru!).

OBSEG NASELITVE OKROG LETA 800 (v mejah današnje Avstrije)

Merilo: 0 25 50 75 100 km

Legenda:

Alpski Slovani oziroma Karantanci

Bavarci

zahodna slovenska etnična meja
v Vzhodnih Alpah

današnje državne meje

VIR: Atlas zur allgemeinen und österreichischen Geschichte (9. Auflage). Wien, 1966 (s. 13).

Vsebina: dr. B. GRAFENAUER
Korita: Z. DROLE
LJUBLJANA, avgust 1993

pa se vendar ni mogoče odreči analize vsaj dveh problemov – značaja prvotne naselitve in oblik in posledic prvega srečanja z germanskimi/bavarskimi sosedi in njihovim priseljevanjem (to je namreč zgovorno tudi za ovrednotenje različnih legend o začetkih slovenske zgodovine v sodobni dobro organizirani in plačani publicistiki); drugo vprašanje po pregledu oblikovanja meje, ki ga lahko zakoličimo z letnicami 1200–1500–1846–1900–1918/20, pa je usmerjeno na vprašanja tendenc razvoja med slovensko severno državno in narodnostno mejo po letu 1920 in današnjega položaja Slovencev v prostoru med obema tema dvema mejama.⁸⁵ Gre torej za dva pregleda in dve vprašanji, pri čemer drugo ni več le zgodovinsko, marveč eno izmed eksistenčnih vprašanj slovenstva z vso odgovornostjo za vse Slovence (ne le za manjšino v Avstriji), kot priznamo enako splošno odgovornost za razvoj jedra Slovencev v slovenski državi tudi vsem zavednim Slovincem v zamejstvu in po svetu, odgovornost, ki jo sami zahtevajo kot svojo pravico v svetovnem slovenskem kongresu.

Najbrž je najsplošnejša in najbolj pogostna predstava »oblikovanja severne slovenske narodnostne meje« zemljevid, ki ga je objavil Milko Kos v prvi izdaji svoje *Zgodovine Slovencev* (1933, str. 35) in je bil nato še pogosto objavljen bodisi v njegovih lastnih delih ali v drugih pregledih zgodovine Slovencev in celo v samostojnih tiskih (tudi z različnimi povečevanji današnjega slovenskega ozemlja, npr. pri Franu Erjavcu)⁸⁶: »Severne in zapadne meje Slovencev v 9. stoletju in danes«. Zemljevid je posnet natančno po Kosovi karti iz leta 1933, toda hkrati je treba povedati, da je podoba varljiva: na njej ni videti nobenih razlik med obsegom naseljenosti niti po prostoru, niti po času. Zaradi tega zahteva podrobnejšo razčlemba **obsega naseljenega prostora in poteka naseljevanja** tega prostora.

Zemljevid v šolskem atlasu splošne in avstrijske zgodovine Wilhelma Schiera in Ernsta Görlichja iz leta 1966⁸⁷ o slovanski in bavarski naselitvi v mejah Avstrije v začetku 9. stoletja (na zemljevidu je po Kosu popravljena etnična meja na Trauni in po H. Dopschu ob Salzachi

⁸⁵ Gl. op. 83; Volkszählung 1981, Wohnbevölkerung nach Gemeinden, izd. Oesterr. Statist. Zentralamt, Wien 1982; P. Iboung, Die Kärntner Slowenen im Spiegel der Volkszählung 1981, Klagenfurt 1986 (Kärntner Dokumentation 2); Kärntner Dokumentation 7, The Slovenes in Carinthia, Klagenfurt 1991; Oesterr. Volksgruppenhandbücher, Kärntner Slowenen, Bd. 1, Celovec/Klagenfurt 1991.

⁸⁶ L. 1938 v izd. Slovenske Straže; 2. izd. je v podatkih nekoliko popravljena, glede zemljevida pa ne (kljub opozorilu).

⁸⁷ W. Schier – E. J. Görlich, Atlas zur allgemeinen und österreichischen Geschichte, 1966, str. 13.

na Salzburškem) in za južni del starokarantanskega prostora Kosov zemljevid o obsegu prve slovenske naselitve do okoli 9. stoletja (iz Zgodovine leta 1933,⁸⁸ pozneje je posebno izdvanje tega opustil): oba kažeta velika nenaseljena območja zlasti v alpskem območju in južno od njega v območju obsežnih neizkrčenih gozdov. Zemljevidi za nemški in posebej tudi za naš prostor v velikih novih zgodovinskih atlasih kažejo za ta čas še precej bolj obsežna nenaseljena ozemlja⁸⁹ (primerjaj zemljevid 3 v barvni prilogi!).

Gotovo se je pri tem bolje opirati na domače podatke ožjih okolišev. Za vprašanje obsega slovenske naselitve je pomemben stik najstarejše slovenske dobe z antiko, presojan po imenskih in arheoloških preostankih. Najvažnejši podatki o imenih, prevzetih iz pred-slovenske dobe na južnem delu starokarantanskega prostora so zbrani na zemljevidu v zborniku razprav o kontinuiteti (iz leta 1969);⁹⁰ zajeta so imena po »Vlahih« (krajevna in imena okolišev), isti vrsti imen in vodna imena pred-slovenskega izvora. V primerjavi imen iz antike z imeni poznejšega izvora je teh primerov malo. To množinsko razmerje lahko ponazorimo le ob vodnih imenih. France Bezljaj je v svoji veliki monografiji o vseh vodnih imenih na slovenskem ozemlju približno v obsegu okrog 1900⁹¹ analiziral 1436 vodnih imen (vod je seveda več, ker nosi isto ime po več vod); pred-slovenskega izvora jih je 88 (blizu 6 %).⁹² Vendar so med njimi vse reke, ki so daljše od 30 kilometrov. Podobno je z razmerjem arheoloških najdb v rimski dobi in v zgodnjem srednjem veku (obe obdobji sta časovno približno enako dolgi). Razmerje ponazorujeta že izseka dveh zemljevidov v Piccottinijevem arheološkem atlasu Koroške (št. 7 in 9)⁹³ za najvažnejši osrednji del dežele z njenimi zgodovinskimi središči (Magdalenska gora, Virunum, Krnski grad/Gospa Sveta, Šentvid ob Glani, Celovec). Od 525 znanih arheoloških najdišč na Koroškem od 1989 so bile odkrite najdbe iz rimske dobe in zgodnjega srednjega veka (ne le slovenske!) na 426 (= 81%). Od teh je rimskodobnih 387 (90,8%), zgodnjersrednjeveških 85 (19,95%) in zgolj srednjeveških 39 (9,15%); od rimskodobnih pa se je v slovansko dobo nadaljevalo še 46 (11,88%). Na ozemlju republike Slovenije je razmerje še slabše: 1261 najdišč iz rimske dobe, 135 iz zgodnjega srednjega veka, torej 9,34 : 1, oz. slovanskih najdišč je 9,86% skupne vsote,⁹⁴ v posameznih geografskih okoliših (npr. v severovzhodni Sloveniji) je to razmerje še kaj slabše.⁹⁵

Skopi obseg kontinuitete in redkost zgodnjersrednjeveške naseljenosti potrjujejo tudi konec antičnih mest v notranjosti, ohranitev krščanstva le pri skopih vlaških preostankih⁹⁶ ob slovanskem poganstvu in bistvene spremembe poljedelstva (propad antične zemljiške razdelitve, nova oblika žup z neustaljenimi njivami, organizacija ustaljenih kmečkih gospodarskih enot šele od frankovske dobe naprej v zvezi z zemljiškimi gospostvi).⁹⁷ Na isto kaže tudi postanek krajev, presojan po starosti krajevnih imen. Če na Koroškem pustimo ob strani »prevajalne pare« (pri njih je lahko izvor slovenski ali nemški), je bilo na po štetju 1900 slovenskem večinskem ozemlju razmerje med krajevnimi imeni slovenskega in nemškega izvora 45:17, na tedanjem nemškem večinskem ozemlju pa 35:20;⁹⁸ tudi del slovenskih imen priča bodisi po vsebini (v zvezi s krčenjem!) bodisi po položaju krajev (v hribih) o nastanku krajev

⁸⁸ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, Lj. 1933, v pril.; na zemljevidu iz l. 1970 (op. 48) ta faza naseljevanja ni več posebej izločena: prof. Kos mi je sam rekel, da ni več prepričan o zanesljivosti takšnega časovnega razlikovanja med 9. in 12./13. st.

⁸⁹ Prim. zemljevide Frühgeschichtliche Siedlungsgeschichte Mitteleuropas v Grosser Historischer Weltatlas, Bayr. Schulbuchverlag, II. Mittelalter, München 1970, 58, in zemljevid o Panoniji v 9. st. v Westermanns Grosser Atlas zur Weltgeschichte, Braunschweig 1966, 59.

⁹⁰ Alpes Orientales V, SAZU 1969, B. Grafenauer, zemljev. III k razpravi Die Kontinuitätsfragen in der Geschichte des altkarantansichen Raumes, 53–85.

⁹¹ F. Bezljaj, Slovenska vodna imena, I–II, SAZU, Ljubljana 1956 in 1961.

⁹² B. Grafenauer, Alpes Orientales V, 1969, str. 68.

⁹³ G. Piccottini, Archäologischer Atlas von Kärnten, Klagenfurt 1989, zemljevida št. 7 in 9.

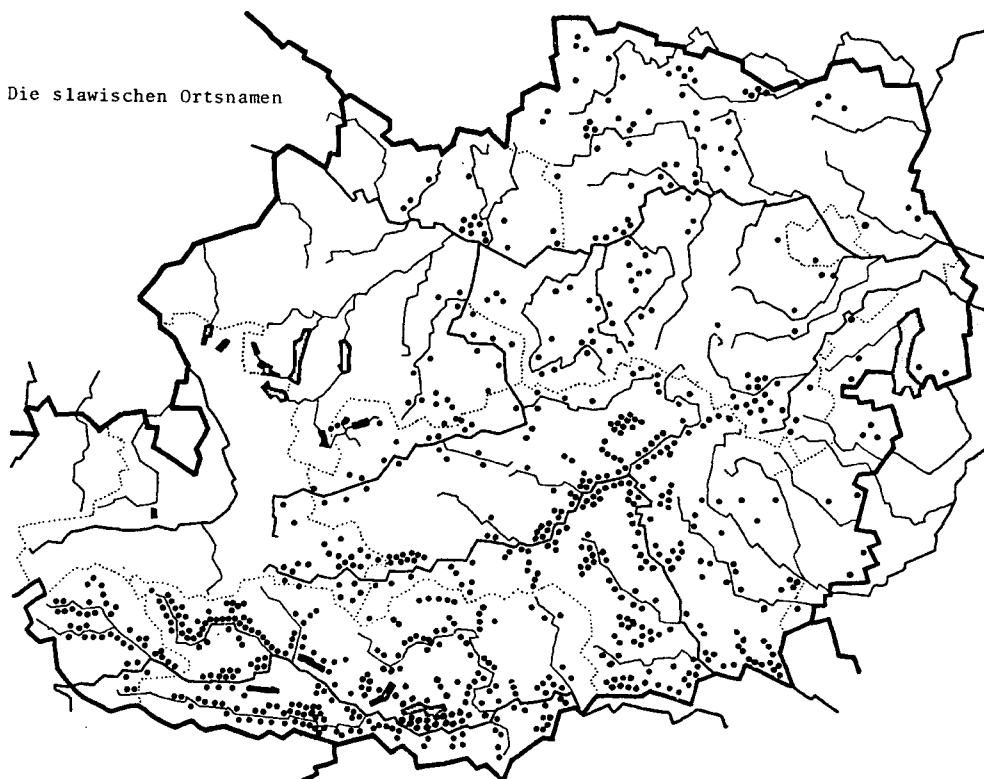
⁹⁴ Izračun po Arheološka najdišča Slovenije, SAZU, Ljubljana 1975, v B. Grafenauer, komentar k Pavlu Dia-konu, Zgodovina Langobardov, Maribor 1988, str. 355–356.

⁹⁵ S. Pahič, Predslovenska naselitvev Slovenskih gor in Pomurja, v zborniku Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 203 in 225; gl. B. Grafenauer, n.d., 356.

⁹⁶ I. Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik«, Razprave SAZU l. razr., I, 1950, 5–52, in Spokorjeni grešnik, SAZU, Ljubljana 1965, 7–168; B. Grafenauer, n.d., str. 357, 374–375, in Pokristjanjevanje Slovencev, v Zgodovina Cerkev na Slovenskem, Celje 1991, 29–34, 43, lit. 440–442.

⁹⁷ GDZS 1–2, Ljubljana 1970 in 1980, na raznih mestih v prispevkih P. Blaznika, B. Grafenauerja in S. Vilfana.

⁹⁸ E. Kranzmayer, Ortsnamenbuch I, Klagenfurt 1956, 170 sl., 206 do 216.

Zemljevid 4: Otto Kronsteiner, Slovanska krajevna imena v današnji Avstriji (po: Österreichische Namensforschung, Wien 1976, št. 2, str. 6)

po koncu zgolj slovenske dobe in če izločimo od prevajalnih parov tiste, ki so dokazljivo mlajšega izvora (npr. svetniška imena in pod.), je nastala po tem kriteriju vsaj polovica krajev po koncu 9. stoletja. K tej podobi o pomenu poznejših obdobjaj za izgradnjo kulturne pokrajine je treba dodati še, da se je gotovo v teku srednjega veka (in tudi še pozneje!) po neposrednem pričevanju virov bistveno povečalo tudi prebivalstvo starih krajev. Na tem slonijo ocene (ki imajo res le značaj hipoteze in dobe trdno podlago šele s štetji od 18. stoletja naprej)⁹⁹, da na slovenskem ozemlju (v obsegu okrog leta 1500) do okrog leta 800 prebivalstvo ni preseglo okrog 100.000 ljudi, okrog leta 1500 ne okrog 500.000 in sredi 18. stoletja okrog 800.000 ljudi.

S tem se vračam k ponazoritvi položaja okrog leta 1000 s kartografsko podobo rezultatov raziskovanja po nekaterih vrstah virov. Po listinskem gradivu 8. in 9. stoletja o nastajanju zemljiških gospodstev je že 1963 zbral češki zgodovinar Lubomir Havlik podatke o naseljenosti »starih Slovanov« ob Donavi od Traune do Litahe (= starovisokonemška oblika imena Leite/Litve v 9. stoletju!) na zemljevidu^{99a}, ki kaže težišče naseljenosti le v pasu ozemlja južno od Donave, ki je redkokje širši od 25 km. To podobo potrjuje in razširja arheološka karta Paole Korošceve (1990 – po podlagi 1968/75)¹⁰⁰ o najdiščih zgodnjelovanskega obdobja na vzhodnoalpskem področju v okviru Kosove meje slovenskega etničnega ozemlja v 9. stoletju in na jugu po arheološki podlagi (ožji ketlaško-karantanski kulturni krog) razširjene meje kneževine/krajine Karantanije (ne kraljestva! »kraljestvo« bi bilo širše v vseh smereh). Najdišča kažejo za dobo do konca 7. stoletja le pas ob Donavi in redke najdbe v Alpah, ki se v karan-

⁹⁹ F. Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od 18. st. do današnjih dni, Ljubljana 1936; D. Vogelnik, Razvoj prebivalstva Slovenije, Ekonomski zbornik 7, 1965; F. Zwitter – B. Grafenauer, Kolonizacija in populacija (od srede 18. st. do druge svetovne vojne), GDZS 1, Ljubljana 1970, 34–67 (Zwitter), 99–127 (Grafenauer).

^{99a} L. Havlik, Stari Slované v rakuském Podunají v době od 6. do 12. století, Rozpravy CSAV 73/9, 1963, zemljevid v prilogi.

¹⁰⁰ Paola Korošec, Alpski Slovani, Ljubljana 1990, zemljevid v prilogi.

tanski kulturi (do 9. stoletja) z goste predvsem v Karantaniji in Posavju, povsod so pogostejše ketlaške najdbe (do začetka 11. stoletja), a vendar je vse še vedno redko (seveda gre pri najdiščih zadnje dobe delno za izbor).

Pomen tretje skupine virov kažejo specifične analize toponomastike. Po izvoru zgodnje-srednjeveška imena, zvezana s »Hrvati«,¹⁰¹ je mogoče povezovati le z drugim obdobjem širjenja nosilcev tega imena (prvo ob dvakratnem obrskemu prehodu v obeh smereh skozi prostor Bele Hrvaške za Karpati 562 in 565/6 od spodnje Donave do Labe in nazaj, drugo ob širjenju Slovanov skozi Moravska vrata v Vzhodne Alpe med 567 in 590). Položaj teh imen priča o širjenju od severovzhoda ob Murici in zgornji Muri v notranjost Karantanije (poleg posameznih krajev poznamo dve jedri: manjše je župnija Kraubath severozahodno od Judenburga in večje pagus Chrouaut, omenjan večkrat v 10. stoletju ob zgornji Glani).¹⁰² Pomembni sta še dve Kronsteinerjevi analizi starih krajevnih imen (do okrog 1000), čeprav Ramovš opozarja vsaj na delno možnost tudi drugačnih razlag.¹⁰³ Slovanska/slovenska krajevna imena kažejo bistveno večjo gostoto v zgornjih Podravju in Pomurju (še ob zgornji Litvi nad Semmeringom) kot v goratih predelih bolj severno do Donave (Kronsteiner dvomi o zanesljivosti Schifmannovih seznamov slovanskih imen na Zgornjem Avstrijskem). Vsekakor ta analiza potrjuje staro mnenje Franca Kosa o obsegu naseljenosti slovenskih prednikov v različnih predelih starokarantanskega ozemlja, obenem pa tudi naše domneve o smeri slovenske poti v notranjost Vzhodnih Alp. Zemljevid nemških krajevnih imen do leta 1000 omejuje staro in gosto kolonizacijo na ozemlje Bavarske (= Traungauski okraj), bistveno redkejši so ti kraji na Salzburškem in enako vzhodno od Anize do prostora Dunaja, še redkejši ob zgornji Muri in porečju koroške Krke. Vsekakor segajo do 1000 v notranjost Karantanije šele začetki te kolonizacije. To je pomembno za oceno pomena različnih jezikovnih oblik pri prevzemu slovenskih stanovniških in vodnih imen.

Pri **stanovniških imenih** je posebna oblika na »-ici« omejena na poznejšo češko kolonizacijo severno od Donave; drugi dve obliki na »-ik'i« in »-iči« nastopata le na jugu in se mešata med seboj, čeprav po položaju teh imen omogočata domnevo, da je prva starejša in zvezana z začetkom nemškega naseljevanja, medtem ko kaže druga mlajši razvoj jezika (toda to je le hipoteza). Pri dveh tipih **vodnih imen** pa je to razmerje po virih in jezikoslovnih razlagah dokazljivo. Gre za tipa »-ika« = »-ing« (prim. Rybnika – Raming in Reifling) in »-iza«, »-ica« = »-itz« (Ribnica – 977 Ribniza – Reifnitz). Prva oblika nastopa le v prostoru starejšega slovensko-nemškega kolonizacijskega stika, druga v področjih nekoliko mlajše nemške kolonizacije (časovna meja je sporna – ali 800 ali kaj pozneje?).¹⁰⁴

Dva zemljevida o naselitvi **kosezov**¹⁰⁵ podajam le kot ponazorilo rezultatov naselitvene zgodovine prvega pol tisočletja (do 11. stoletja). Prvotni blok kosezov je gotovo koroški (dokazi: zvezanost z ustoličevanjem, gostota v srednjem delu dežele, pa tudi povezanost do 14. stoletja: Gurnik/Kurnik amt – 1331 officium **pulorum** in Iuna v deželnoknežjem obračunu dohodkov; uradi Feldkirchen I in II, Glanegg in Možberk iz 15. stoletja so vsi v območju prvotnega deželskosodnega okraja Glanegg, Urad Landskron zunaj tega območja pa je zvezan z gradom iz blizu srede 14. stoletja; razbitje prvotne celote okrog koroškega vojvode je zvezano šele s 14. stoletjem z novo mitologijo »palatinata« Goriških ob gradovih Možberk in Kamen v Podjuni). Na zgornjem Koroškem in v Pomurju so sledovi bistveno redkejši, v Savinjski krajini pa je še vedno vabljiva Hauptmannova teza o poznejši kolonizacijski obliki v

¹⁰¹ B. Grafenauer, Hrvati u Karantaniji, Hist. Zbornik 11–12, 1958–1959, 207–231; drugače, z zgodovinskimi viri nerazdružljivo, O. Kronsteiner, Gab es unter den Alpenlawen eine kroatische ethnische Gruppe?, Oesterr. Namenforschung 6, 1978, 137–157; prim. k temu B. Grafenauer, Hrvati I. Ime, Enc. Jug. 2. izd. 5, Zagreb 1988, 1–2 (v 1. izd., 4, 1960, 37–38).

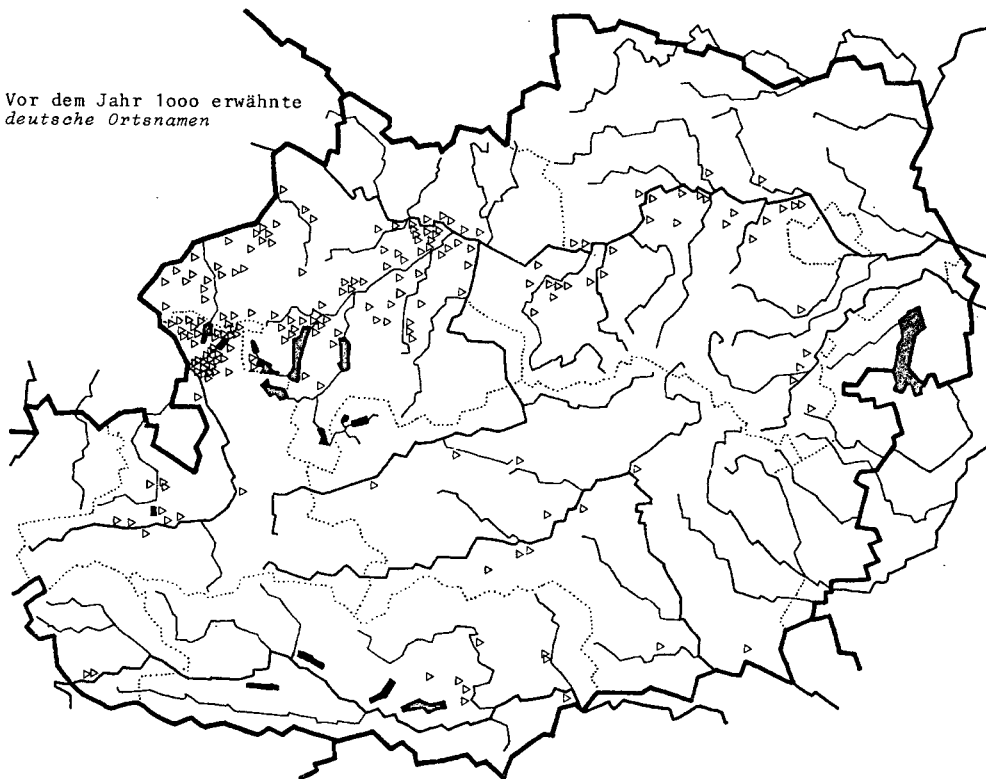
¹⁰² B. Grafenauer, zemljevid GDZS 2, 1980, pril. ob str. 288.

¹⁰³ O. Kronsteiner, Die slawischen geographischen Namen Oesterreichs, Oesterr. Namenforsch. 1973, 2, 32–58, in Die frühmittelalterlichen Sprach- und Besiedlungsverhältnisse aus namenkundlicher Sicht, isto 1976/2, 5–24 (zemljevid 6 in 16, 14 in 20).

¹⁰⁴ Filologi (E. Schwarz, F. Ramovš, O. Kronsteiner) se v tem pogledu razlikujejo in zato nastajajo razlike tudi pri zgodovinarjih (npr. med Kosom in Kleblom).

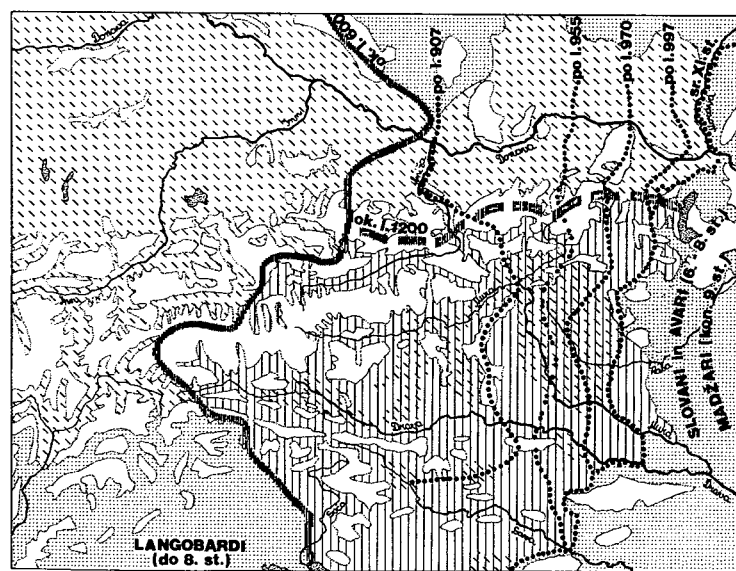
¹⁰⁵ B. Grafenauer, dva zemlj. v pril. pri GDZS 2, 1980, tudi v Enc. Slov. 5, 1991, str. 313 sl. k pregledu gesla »Kosezi« (z najvažnejšo literaturo o vprašanju); opozorilo na officium pulorum in Juna (Mon. Car. 9, 447, str. 182) pri Fresacherju, Das Ende der Edlinger in Kärnten, Klagenfurt 1970, 50.

Vor dem Jahr 1000 erwähnte
deutsche Ortsnamen

Zemljevid 5: Otto Kronsteiner: Pred letom 1000 omenjena nemška krajevna imena na področju današnje Avstrije (po: Österreichische Namensforschung, Wien 1976, št. 2, str. 16)

SLOVENSKA IN NEMŠKA KOLONIZACIJA DO OKROG LETA 1200

Merilo: 0 25 50 75 100 km

Legenda:

- slovensko ozemlje v Vzhodnih Alpah, Posavju in Posočju.
- nemško ozemlje okrog leta 1200
- ozemlja mešane poselitve Slovencev in Nemcev okrog leta 1200
- ozemlja poseljena s pripadniki drugih narodov v Italiji in Panoniji.
- neposeljena hribovska področja
- zahodna slovenska etnična meja okrog leta 600.
- slovenska etnična meja okrog leta 1200 v Severnih Apniških Alpah
- spreminjanje poteka zahodne madžarske meje ob vnovičnem osvajanju Vzhodnih Alp.

Vsebina: dr. B. GRAFENAUER
Karta: Z. DROLE
LJUBLJANA, avgust 1993

rokah karantanske dinastije mejnih grofov – teorija, ki ima težave predvsem zaradi blejsko-bohinjskih kosezov (znanih že iz srede 11. stoletja) in sledov kosezov okrog Ljubljane.¹⁰⁶

Če združimo podatke teh posebnih virov, želim ugotoviti le dejstvo, da je vse te pojave mogoče razložiti samo z dejstvom slovenske naselitve v 6. stoletju, s spreminjanjem slovenskega jezika, ki se kaže že med 8. in koncem 9. stoletja in da obseg naseljenosti (različne skupine starega vlaškega in novega slovenskega prebivalstva) ne skriva nobenih težav, ki bi jih povzročal čas slovanske preselitve.¹⁰⁷

Ti procesi so se ob nastajanju velikih teritorialnih zemljiških gospoств (v slovenskih deželah končano do konca 11. stoletja)¹⁰⁸ kot organizatorjev oblasti nad podeželjem uveljavljali z naseljevanjem agrarnega prebivalstva in organizacijo hubnih vasi, da bi si gospodje zagotovili pričakovane dohodke od zemlje. Rezultati prvega velikega obdobja kolonizacije do okrog 1200 glede slovensko-nemškega razmerja se kažejo na zemljevidu, ki je povzet z nekaj dopolnili iz Krallertovega atlasa nemških selitev na vzhod.¹⁰⁹ Etnična meja okrog 600 je dodana kot oporišče za spoznanje obsega velikega umika slovenske navzočnosti v Alpah do meje, ki se je v neki meri za kratek čas vendar ustalila v velikem praznem prostoru v centralnih in severnih apneniških Alpah. Na severu je že prevladal nemški živelj, čeprav ne naenkrat, saj je nemška država po velikem umiku po porazu bavarsko-karantanske vojske pri Bratislavi (907) šele postopno (955 po bitki pri Augsburgu in večkratnih vojnah z Madžari – okrog 970, okrog 990 in sredi 11. stoletja) severno od Mure osvojila ozemlje do pozneje več ali manj ustaljene državne meje. Ozemlje nemške kolonizacije ob Donavi je presekalo zvezo med Slovenci na jugu in Čehi na severu in pospešilo pridružitvev slovenskega k skupini zahodnih južnoslovenskih jezikov.¹¹⁰

Južno od nove etnične meje je bilo področje mešanega ozemlja, na katerem se je z različno intenzivnostjo mešalo področje nemške kolonizacije s starejšim slovenskim naselitvenim področjem. Kot vse drugo kmečko naseljevanje in organizacija hubnih vasi je bilo usmerjeno tudi nemško doseljevanje predvsem v ravninska področja tega prostora. Mešanje te vrste je segalo daleč na vzhod (na Koroškem okoliši Brež, doline Krke, Celovške kotline, Laboške doline, na Štajerskem okoli Gradca, Wildona in Lipnice ter ob državni meji proti Ogrski) in na jug na ozemlje, ki je pozneje ostalo slovensko (Dravsko polje med Mariborom in Ptujem, Sorško polje med Loko in Kranjem, ob zgornji Savinji, okoli Trebnjega in Šmarjete na Dolenjskem in še drugje). Problem meje se je torej razširil do 12. stoletja na problem obsežnega mešanega ozemlja, pri čemer so v severnejših ravninskih kotlih že prevladovali nemški in v južnih slovenski kolonisti. Položaj na jugu ponazarja še posebna karta,¹¹¹ ki kaže obsežne prazne prostore do 12. stoletja, glavna področja nemškega doseljevanja (v še vedno slovenski okolici) in notranja slovenska kolonizacijska jedra (fare okrog 1200 in dialektične povezave, zarisana je tudi Ramovševa črta najšibkejših notranjih zvez, ki pa je po Riglerjevih razpravah postala v nekaterih pogledih sporna).¹¹²

Od 12. stoletja naprej se usmerja kolonizacija predvsem v polnjenje hribovitega ozemlja, ker so ravninska in dolinska območja za agrarno kolonizacijo pač napolnjena. Le kot primer navajam dolini obeh Sor in okoliških hribov, kjer je bilo 1160 organiziranih 157 kmetij (okrog

¹⁰⁶ Prim. o teh skupinah S. Vilfan, Koseščina v Logu in vprašanje kosezov v vzhodni okolici Ljubljane, Razprave SAZU 1. razr., 5, 1966, 179–216; F. Ceklin, Bohinj in Triglav, Planinski vestnik 77, 1977, 5–17, 65–79, 129–144, in Bohinj pod blejskim gospostvom na začetku 17. st., Bohinjski zbornik 1987 (tudi neobjavljena analiza kosezov v Češnjici po katastrski mapi); A. Pleterški, disertacija (op. 76), in povzetek v Kroniki 32, 1984, 110–118.

¹⁰⁷ Na to opozarjam le zaradi pogostnih, znanstveno nevdržnih trditvev o enakosti italjskih Venetov (in njihovega jezika) iz okr. 1000 pr. Kr. in modernega slovenskega jezika (in dialektov), čeprav je bilo v znanosti že povedano vse, kar to zavrača (Pavel Diakon, Zgodovina Langobardov, komentar 321–422, in ocena Primorska srečanja 1988, 298–309, 409–417 in 616–623; Arheo / Venetovanje, 10, 1990; za označbo stanja gl. Slovenec, Sobotno branje 30. 5. 1992: Kdaj so prišli Slovenci).

¹⁰⁸ S. Vilfan, GDZS, 2, 1980, Zemljiška gospodstva, 89–148 (do 13. stoletja, s starejšo lit.).

¹⁰⁹ W. Krallert, Atlas zur Geschichte der deutschen Ostsiedlung, Bielefeld-Berlin-Hannover, 1958 (Ergänzung zu Putzgers Hist. Weltatlas), str. 2.

¹¹⁰ Povzetek stališč jezikoslovja B. Grafenauer, Pavel Diakon, str. 405–407 in 409–412; Mały słownik kultury dawnich Słowian, red. L. Leciejewicz, Warszawa 1972, 431–457.

¹¹¹ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 2, 1965, 163–172; Zgodovina Slovencev, CZ, Ljubljana 1979, 165.

¹¹² Ramovš, Dialektološka karta sloven. jezika, Ljubljana 1931, 37–40, 62, in J. Rigler, Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu (SR 1963 in 1967), ponat. Razprave o slovenskem jeziku, SM, Ljubljana 1986, 139–207.

865 prebivalcev), leta 1291 748 kmetij (okrog 3900 prebivalcev), 1501 pa le 9 več (757) in 47 kajž (3975 kmečkih ljudi in 246 prebivalcev kajž).¹¹³ Ker so pri kolonizaciji gospodje uporabljali najbližje razpoložljivo kmečko prebivalstvo, je začel v vsakem okolišu prevladovati tisti etnični element, ki je prevladoval v starih naseljenih jedrih. Okrog 1300 se je slovenska kolonizacija sicer še uveljavljala na skrajnem zahodu Koroške (v Mölltalu nad Lienzom),¹¹⁴ toda v glavnem po 1200 začena prevladovati na severu nemški in na jugu slovenski živelj in obe kolonizaciji asimilirata na severu slovenske starince, na jugu nemške naseljence in manjše otoke iz prejšnjega obdobja. Tako sta se izoblikovala do 15. stoletja vnovič dva dosti homogena etnična bloka z dosti jasno novo etnično slovensko nemško mejo, ki je pustila na slovenski strani približno tretjino Koroške in tretjino Štajerske (strnjeno slovensko ozemlje je zajemalo Ziljsko dolino vzhodno od Šmohorja in od Beljaka naprej vso Dravsko dolino do črte, ki je potekala nekoliko severno do reke: Osojske Ture, Možberk, Krnski Grad, Gospa Sveta, Štalen, Djekše in Krčanje na Svinji planini, Led in Labot ob Dravi, Sobota in greben Kobanskega ter severno podnožje Slovenskih goric do Radgone). Kosov zemljevid za to obdobje kolonizacije kaže polnjenje hribov delno v kompaktnjših blokih (Pohorje, širok okoliš okrog Slovenjega Gradca, Notranjska), drugod (na Krasu in v alpskih dolinah) s posameznimi kraji, tako tridelnost kolonizacijske podobe še vedno ni bila povsem odstranjena (1919 sta ameriška eksperta geograf Martin in Coolidge trdila na pariški konferenci od predlogih o delitvi med Italijo, Jugoslavijo in Avstrijo po teh praznih prostorih, da nista onadva kriva, če je slovenski narod tako razdeljen po nenaseljenih geografskih področjih).¹¹⁵ Za slovenski prostor do etnične meje računamo okrog leta 1500 na približno 500.000 prebivacev¹¹⁶ (z okrog 5% prebivalstva v mestih). Ta prostor je bil izhodišče novega slovenskega razvoja (»slovenski« kmečki upori 1515 in 1635, reformacija in nova rast skupnosti ob izoblikovanem knjižnem jeziku) in od kolonizacijskih kriz 14. in 15. stoletja ni bil več prostor pomembnejše agrarne kolonizacije iz tujine (prim. npr. Kosov zemljevid agrarne kolonizacije v barvni prilogi!).

Z novim gospodarskim razvojem se je do srede 19. stoletja povečalo število prebivalstva (na ozemlju do etnične meje) na 1.330.000 (z do 10% mestnega prebivalstva),¹¹⁷ toda tudi na podeželju je bila dobra polovica prebivalstva polagrarnega ali neagrarnega značaja, ker je pred parnim strojem določala možnost vodnega kolesa podeželske prostore zgodnjekapitalističnih gospodarskih obratov in različnih spremnih aktivnosti (kuhanje oglja, prevoznitvo, tovarništvo itd.).¹¹⁸ Do srede 19. stoletja se narodnostna meja v bistvu ni spremenila in na njeno dozorelost kažejo podatki statistike o jezikovni pripadnosti prebivalstva iz tega časa (na Štajerskem 1830 in 1846, na Koroškem 1846 in več poročil o etnični meji).¹¹⁹ V slovenskem mariborskem okrožju iz leta 1849 je bilo po Czoernigovem štetju 1846 94,84% slovenskega in le 5,16% nemškega prebivalstva (po štetju iz leta 1830 je znašal slovenski delež celo 96,9% t.j. 375.000 od 387.000 prebivalcev). Na Koroškem je imelo ozemlje do etnične meje 132.000 prebivalcev (to vemo po ohranjenem prepisu pramateriala Czoernigove statistike v Kozlerjevem prepisu),¹²⁰ po Czoernigovem izračunu naj bi bilo od njih slovensko govorečih 95.544 (72,38%); koroški deželni stanovi so po tem štetju računali septembra 1848, da je bilo Slo-

¹¹³ Po izračunih P. Blaznika, Škofja Loka in Loško gospostvo, Škofja Loka 1973, 20–40, 126–140, 405–438 (po freisinških urbarjih, ki jih je izd. P. Blaznik 1963).

¹¹⁴ M. Kos, K slovenski naselitvi na vzhodnem Tirolskem in Zgornjem Koroškem, ZČ 14, 1960, 179–186 (po urbarju zgornje grofije Gorice iz leta 1299, v izd. F. Klos–Bužek, 1956).

¹¹⁵ C. Fräss-Ehrfeld, Die Berichte der Miles-Mission bezüglich der endgültigen Grenze in Kärnten, Car. I 165, 1975, 255–269.

¹¹⁶ To je seveda hipoteza, ki pa se opira na število iz srede 18. stoletja (okr. 850.000) in na razvoj agrarne populacije posameznih podrobno proučenih okolišev. Straka je računal za Spodnjo Štajersko še na bistveno nižje številke, ki pa so neverjetne zaradi poznejšega števila in zaradi nepopolnih predlog (rojstva, smrti, obhajila).

¹¹⁷ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 5, Ljubljana 1974, str. 270–275, za podlage gl. lit. v op. 99.

¹¹⁸ B. Grafenauer, Vprašanje razmerja mesta in podeželja (»vasi«) v zgodovini narodov Jugoslavije, Kronika 22, 1974, 145–155, (tudi v Jug. ist. časop. 1973, št. 1–2, str. 5–22 v srbohrv. prevodu); A. Struna, Vodni pogoni na Slovenskem, Ljubljana 1955; F. Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, SM, Ljubljana 1991; J. Šorn, Začetki industrije na Slovenskem, Maribor 1984.

¹¹⁹ Za Koroško B. Grafenauer, Koroški zbornik, 1946, 118–130 in dva zemljevida; za Štajersko T. Zorn, ČZN 50, 1979 (op. 80), 430–437.

¹²⁰ B. Grafenauer, Czörnigova etnografska statistika in njena metoda, Razprave SAZU, 1. razr., 1, 1950, 117–164.

vencev 114.527 (86,76%), kritična analiza Czoernigovega pramateriala s pomočjo poznejših štetij kaže, da je bilo Slovencev okrog 118.000 (89,4%).

Poleg redkih ostankov srednjeveških večinsko nemških (Kanalska dolina, Kočevsko) in nekaj že izginjajočih agrarnih otokov (ob Selški Sori in zgornji Bači) se kažejo začetki novih vprašanj razvoja slovensko-nemške narodnostne meje vsaj v dveh pogledih: v širjenju ponemčevanja poljedelskega prebivalstva ob nekaterih delih meje (severno od Celovca do črte med Možberkom in Gospo Sveto okrog 12.000 Slovencev in 2750 Nemcev; severno od Maribora v obsegu, ki ga ni mogoče kvantificirati) ter z začetki neavtohtonega priseljenega nemškega in ponemčevanjem slovenskega priseljenega prebivalstva v mestih (Celovec s severno okolico 9–12.000 Nemcev in 15.–18.000 Slovencev – razlika je v neugotovljivem položaju v Celovcu zaradi razlike med Czoernigovim preračunavanjem in oceno deželnih stanov, pa tudi zaradi ocen Hermanna in Einspielerja;¹²¹ v štajerskem Podravju v slovenskem delu starejšega obsega mariborske kresije /do 1848/ je bilo od okrog 200.000 prebivalcev do 10.000 Nemcev = do 5%). Južna področja so bila praktično povsem slovensko ozemlje: na ozemlju, ki ga je 1945 uredba o utrakvističnih šolah na Koroškem priznala kot slovensko ali mešano, je bilo po podatkih Czoernigovega štetja od okrog 89.000 prebivalcev 86.600 (= 97,5%) Slovencev in 2400 Nemcev, v celjski kresiji pa je živel 1830 od 201.937 prebivalcev preko 201.000 Slovencev (99,5%) in 876 (0,433%) Nemcev.¹²² Urbane manjšine kaže Czoernigova karta le v posameznih krajih na Štajerskem (Maribor, Ptuj, Celje, Šoštanj, Žalec, Laško, Brežice, Rogatec in Ribnica na Pohorju) in še v nekaterih na Kranjskem (Ljubljana, Kamnik, Škofja Loka).¹²³ (Na zemljevidu upravne razdelitve slovenskega ozemlja 1816–1848 v barvni prilogi so za narodnostne meje kritično uporabljeni Czoernigovi podatki in Kozlerjev zemljevid.)

To je bil že začetek novega razvoja, ki pomeni najprej do 1918 in nato v novih oblikah zlasti od srede tridesetih let do konca druge svetovne vojne vse večje problematiziranje severne slovenske etnične meje. Najbolj izrazito že z njenimi spremembami. V desetletjih brez upoštevanja jezika pri štetjih (1846–1880) je prišlo na Koroškem do večje spremembe v območju severno od Celovca (prej jezikovni otok je bil sedaj zvezan z nemškim ozemljem) in do manjše južno od Beljaka, v celoti pa do oslabitve slovenskega narodnega telesa severno od Drave in Vrbskega jezera. Primerjava štetij 1846 in 1890 to jasno kaže. Štetje 1910 kaže že razbijanje slovenskega narodnega telesa v tri dele z vdorom germanizacijskih vplivov do Borovelj oz. do Podkloštra, pri čemer sta Wuttejevi karti (1906 po štetju 1900 in 1919 po štetju 1910 – izsek iz slednje ponatiskujemo v barvni prilogi)¹²⁴ še bolj razločni, ker podajata podatke o narodnostni pripadnosti po manjših enotah in ne po občinah. Tudi na Štajerskem kažejo v času brez statističnih podatkov na spremembe te vrste podatki v zvezi z vprašanjem meje med sekovsko in lavantinsko škofijo ob pripravljanju prenosa sedeža lavantinske škofije iz Št. Andraža v Maribor in statistični podatki o občevalnem jeziku leta 1880 (Sobota, Lučane, prostor severno od Špilja).¹²⁵

Spreminjanje dozorelosti narodnostne meje sredi 19. stoletja se izraža v spremembah narodnostne strukture na ozemlju južno od nove meje okrog 1880 v novih štetjih, čeprav poznamo premajhno zanesljivost njihovih podatkov nasploh in na Koroškem posebej:¹²⁶ na ozemlju dvojezičnih šol po uredbi iz leta 1945 je bilo od 1880 do 1910 ves čas okrog 95.000 prebivalcev, delež slovensko govorečih pa je znašal 1880 85,8%, 1890 85,4%, 1900 77,6% in 1910 67,7%. Podrobna analiza štetij po krajih je dokazala, da ne gre za naravne pojave resnične asimilacije, marveč za spreminjanje prijave jezika pod vplivom agitacije in pritiska: v posameznih desetletjih je namreč padec števila Slovencev vselej usmerjen le v po nekaj kra-

¹²¹ H. Hermann, Klagenfurt wie es war und ist, Klagenfurt 1832, 172-5, 280-2; A. Einspieler, v dveh pismih 1851 P. Kozlerju (Koroški zbornik, str. 127–128) in v njegovi kritiki po objavi statistike iz leta 1857 (Tafeln zur Statistik N. F. III, 1861) o slovenski večini v Celovcu, da je to le fantazija, ki ni resnična.

¹²² F. Zwitter, Prva štajerska narodnostna statistika, ČZN 32, 1937, str. 236–247.

¹²³ K. Czörnig, Ethnographische Karte der österr.-ungar. Monarchie, 1855; v opisu Ethnographie der österr. Monarchie I, 1857, teh podatkov v podrobnostih ni.

¹²⁴ M. Wutte, zemljevid po štetju 1900 v pril. k Deutsche Erde, 1906, po štetju 1910 v pril. brošure Deutsche und Slowenen in Kärnten, Klagenfurt 1918 (zemljevid je že uporabljala Milesova komisija 1919).

¹²⁵ B. Grafenauer, Etnična vprašanja ob preureditvi lavantinske škofije na Štajerskem, Acta ecclesiastica Sloveniae 1, 1979, str. 107–136.

¹²⁶ E. Brix, op. 61, in B. Grafenauer, op. 83.

jev, v katerih se skupno število prebivalstva v bistvu ni spremenilo, toda število slovensko govorečih se je brez migracije v desetih letih zmanjšalo do okrog 50%, število nemško govorečih pa zrastle do okrog 200%.¹²⁷ Na večini področja pa se stanje ni spremenilo. Podoben razvoj se kaže na Štajerskem – čeprav z nekaj desetletji časovne razlike: na Koroškem se je ustavil absolutni razvoj Slovencev že med 1880 in 1890, ko se je zmanjšalo število od 102.252 na 101.030, na Štajerskem pa 1910, ko se je naraščanje števila Slovencev praktično ustavilo in se je v desetih letih povečalo le za 153 (1900: 409.531, 1910: 409.684) in zato relativno padlo v deželi za 1,81% deleža, čeprav je bilo celo absolutno število novorojencev v slovenski tretjini dežele v tem času večje kot v nemških dveh tretjinah. V mariborskem okrožju oz. v političnih glavarstvih, v katere je bilo razdeljeno po 1859, je bilo razmerje med Slovenci in Nemci že leta 1880 379.992 : 41.378, leta 1890 390.512 : 47.855, leta 1900 398.201 : 52.716 in leta 1910 400.005 : 67.825. Delež prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom je torej zrastle od 5% v letu 1846 mimo 9,8% leta 1880 na 14,5% leta 1910. Pri tem gre le za naraščanje prebivalstva v mestih, največ s priseljevanjem iz slovenske podeželske okolice, ki pa je zaradi različnih vzrokov hitro prešlo (samo ali njihovi delodajalci) k prijavi nemškega občevalnega jezika.¹²⁸ V Podravju je kazalo že 1910 od Podjune na vzhod do Maribora štetje postopno vse večji delež ljudi z nemškim občevalnim jezikom: v Podjuni (do današnje avstrijske državne meje) jih je bilo 15%, v Mežiški dolini 17%, v radeljskem sodnem okraju /brez Sobote!/ 28%, v mariborskem sodnem okraju z mestom vred 46%. Nemci so začeli šteti že celotno Dravsko dolino in zahodne Slovenske gorice do Radgone za mešano ozemlje.¹²⁹

Rezultat tega razvoja se je pokazal ob vprašanju severne slovenske meje ob razpadu Avstro-Ogrske po koncu prve svetovne vojne. Boj za narodnostno načelo je bil izjemno težak za narod, razdeljen med tri države (Avstrija, Italija in Ogrska) in med devet zgodovinskih dežel (tri vojvodine, dve grofiji, svobodno mesto Trst, del dveh komitatov in v Beneško Slovenijo v Furlaniji), v katerih je imel izrazito večino le v eni vojvodini in dvetretjinsko v eni grofiji, povsod drugod pa je bil manjšina. Ne glede na svoje spremembe severna etnična meja ni bila več meja med tako jasno kompaktnimi etničnimi bloki kot še 1846. To je bilo izhodišče avstrijskega ustavnega zakona o južni meji nove Avstrije, ki naj bi zajemala vso Koroško

¹²⁷ Podrobni statistični podatki po krajih gl. v ZČ 37, 1983, 325–36.

¹²⁸ Zbornik *Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1941*, Wien-München, 1988 (večina referatov slovenskih sodelavcev je bila objavljena tudi v *Zgodovinskem časopisu* – v to področje spada še neobjavljeni referat na simpoziju B. Grafenauer, *Strukturne podlage za državni prelom 1918. leta na Štajerskem*); B. Grafenauer, *Narodnostno stanje in slovensko-nemška etnična meja na Štajerskem kot dejavnik osvoboditve severovzhodne Slovenije 1918/1919*, ZČ 33, 1979, 386–405.

¹²⁹ B. Grafenauer, ZČ 33, 1979, str. 394–396.

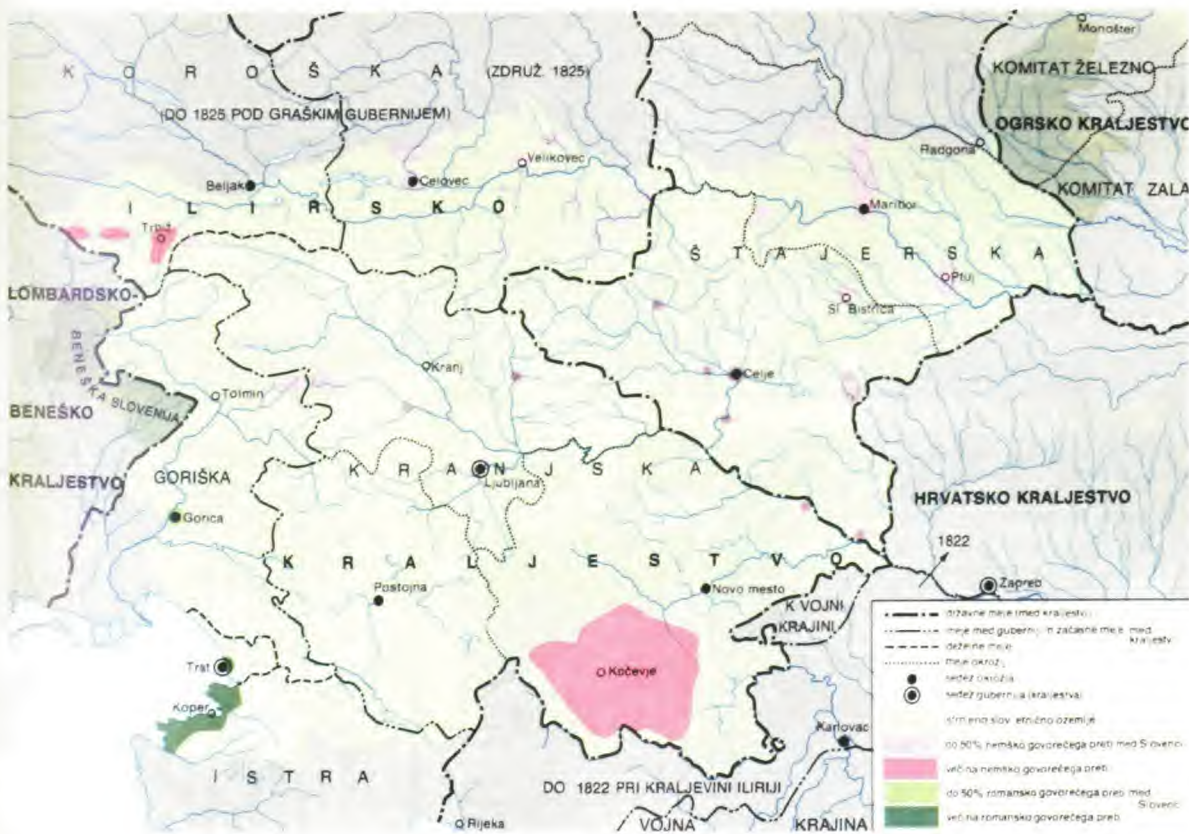
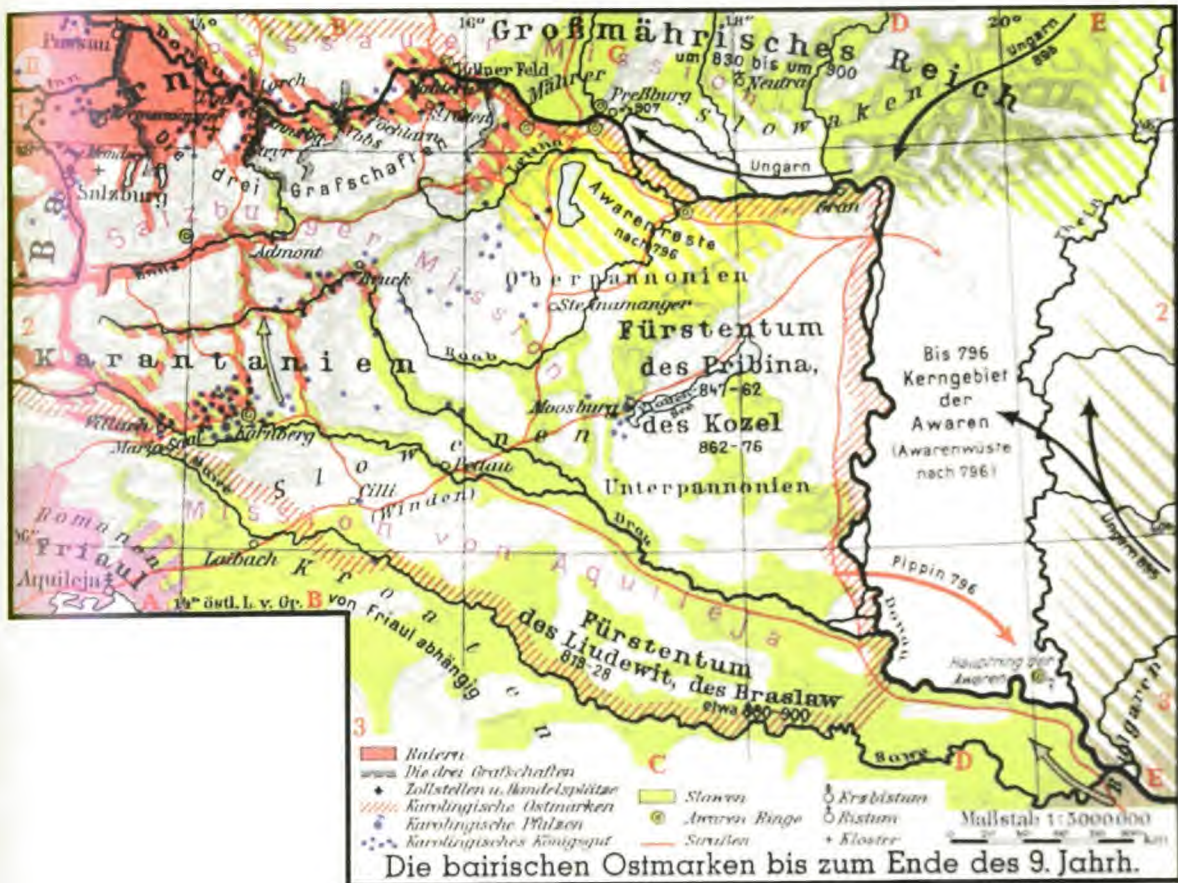
Na naslednjih štirih straneh barvne priloge ponatiskujemo tele štiri zemljevide:

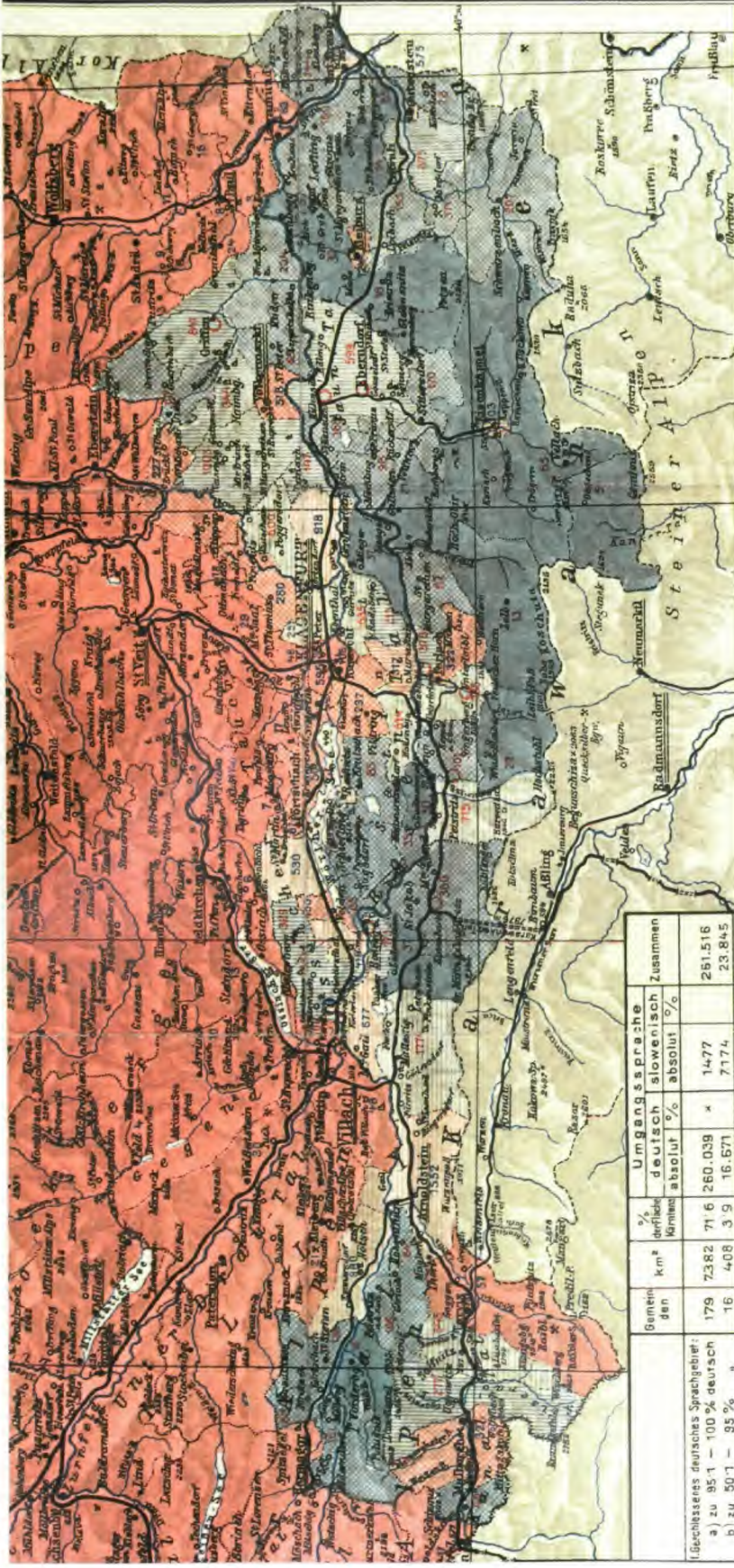
Zemljevid 3: Bavarske vzhodne marke do konca 9. stoletja (po: Westermanns Atlas zur Weltgeschichte. Braunschweig 1965, str. 59); zelena barva predstavlja slovansko poselitev, rdeča bavarsko in vijolična romansko

Zemljevid 8: Upravna razdelitev slovenskega ozemlja pod habsburško oblastjo 1816–1848 (po: *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana 1979, str. 411); z avtorjevimi popravki glede nemških jezikovnih otokov

Zemljevid 7: Milko Kos, *Agrarna kolonizacija slovenske zemlje* (po prilogi h: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog*, 1. Ljubljana 1970); z opravljenim popravkom na področju med Škofjo Loko in Kranjem

Zemljevid 9: Martin Wutte, *Razdelitev prebivalstva Koroške po občevalnem jeziku na podlagi ljudskega štetja 1910* (izsek iz priloge k: *Deutsche und Slowenen in Kärnten*. Klagenfurt 1918); modra barva označuje občine z različno močno slovensko večino, rdeča z nemško večino; rdeče številke označujejo število nemško govorečih v slovenskih občinah, rdeči krožci pa večje večinsko nemške kraje v slovenskih občinah

Die roten Ziffern neben den Gemeinamen geben die deutschen Minderheiten in slowenischen Gemeinden an.
 Die blauen Ziffern neben den Gemeinamen geben die slowenischen Minderheiten in deutschen Gemeinden an.
 ○ Größere, in slowenischen Gemeinden liegende Ortschaften mit deutscher Mehrtheit.
 .. Gemeindegrenze Gerichtsbereichsgrenze
 Bezirkshauptmannschaftsgrenze.

Farbenerklärung :

% deutsch	% slowenisch	% deutsch	% slowenisch
95-100	0-4.9	35-1-50	50-64.9
80-1-95	5-19.9	20-1-35	65-79.9
65-1-80	20-34.9	5-1-20	80-94.9
50-1-65	35-49.9	0-5	95-100

	Gemeinden	km ²	%	Umgangssprache		Zusammen
				deutsch absolut	slowenisch absolut	
1. Gebietszweites deutsches Sprachgebiet: a) zu 95.1 - 100 % deutsch b) zu 50.1 - 85 % "	179	7382	71.6	260.039	1477	261.516
	16	408	3.9	16.571	7174	23.845
	zusammen:	195	7790	75.5	276.710	8651
2. Gemischtsprachige Gemeinden mit slowenischer Mehrheit: a) zu 35 - 100 % slowenisch b) zu 50 - 34.9 % "	15	837	8.1	428	16.481	16.909
	44	1555	15.0	14.339	53.477	68.036
	zusammen:	59	2392	23.2	14.887	69.958
3. Deutsche Sprachinseln in slowenischen Gemeinden mit slowenischer Mehrheit: Kärnten	8	144	1.4	9.365	2.076	11.441
	67	2536	24.5	24.352	72.034	96.386
	zusammen:	75	2680	25.9	33.717	84.510
Zusammen:	282	10.325		301.062	80.685	381.747

razen Jezerskega (v zameno zanj si je prilastila dotlej kranjsko Belo Peč), od Štajerske pa sodne okraje Radlje, Maribor, Šentlenuart in Ptuj do grebenov Pohorja, Boča in Donačke gore, ozemlje z okrog 60.000 ljudmi z nemškim (28,17%) in 153.000 (71,83%) s slovenskim občevalnim jezikom.¹³⁰ Italijani so želeli to ozemlje še razširiti za »jeseniški trikotnik«, ki ga z današnjimi pojmi razlagajo večkrat le kot severozahodni del Gorenjske z Bledom in Bohinjem, šlo pa je v Parizu 1919 za prometni trikotnik Trbiž–Beljak–Jesenice. Boj za slovensko etnično mejo na Štajerskem pod vodstvom generala Maistra¹³¹ in diplomatski boj na mirovni konferenci v Parizu 1919 sta s Saintgermainsko pogodbo določila avstrijsko-jugoslovansko državno mejo na Štajerskem in na koroškem vzhodu do Košenjaka nad Dravogradom, na zahodu pa do Maloškega Poldneva nad Dovjim. Na ozemlju med tema dvema točkama pa je bil določen prostor (brez Jezerskega in Mežiške doline), o katerem naj bi odločil njegovo državno pripadnost plebiscit. Ob plebiscitu 10. oktobra 1920 je glasovalo v celoti 59,04% udeležencev za Avstrijo (22.025) in 40,96% (15.279) za Jugoslavijo; vendar to ni bila vsa izpoved o »meji«, ker so bili južno od Drave glasovi za pripadnost Jugoslaviji v večini, čeprav ne veliki (10.205 za Jugoslavijo, 10.093 za Avstrijo).¹³² V slovenski publicistiki so večkrat k ozemlju s slovensko večino za Jugoslavijo šteli še tri občine severno od Drave v Gurah (Loga ves, Zgornja vesca in Bilčovs v tedanjem obsegu), v katerih je bila res izdatna večina za pripadnost Jugoslaviji (od 1225 oddanih glasov 814 = 66,45% za Jugoslavijo, 411 = 33,55% za Avstrijo), toda ameriški izvedenci so februarja 1919 ugotavljali, da pride v poštev kot utemeljena zemljepisna meja poleg Karavank na Koroškem le še Drava, ki je tudi sicer imela v letih 1918 do 1919 v razmejevanju nekaj vloge.¹³³ To stališče velja toliko bolj, ker tudi južno od Drave niso vse občine večinsko glasovale za pripadnost Jugoslaviji (v distriktu Rožek tri od petih občin, v distriktu Borovlje štiri od osmih z globalno večino za Avstrijo, v distriktu Pliberk sedem od štirinajstih, vendar z globalno večino za Jugoslavijo) in po tem kriteriju ne bi bilo mogoče določati meje, tudi če bi se odločili za kompromis proti črki pogodbe. Po pogodbi je veljalo glasovanje za pripadnost vse cone A in tako je vsa ostala pri Avstriji. Južna meja plebiscitnega ozemlja je s tem postala državna meja med Slovenijo in Avstrijo, ki je obveljala tudi po drugi svetovni vojni, brez dvoma v veliki meri prav zaradi rezultata plebiscita 1920.¹³⁴

S tem je bilo vprašanje severne meje v resnici postavljeno nanovo: v Avstriji se je namreč začela razločno kazati težnja, izenačiti etnično mejo z državno. Na Koroškem jo je že dober mesec po plebiscitu javno in uradno napovedal deželni glavar Arthur Lemisch, češ da imajo koroški Nemci za njeno uresničenje časa le eno človeško generacijo,¹³⁵ na Štajerskem pa se ni kazala le z učinkovito germanizacijsko prakso severno od meje, marveč tudi z različnimi variantami zahtev po ozemlju, ki je prišlo v Jugoslavijo (variate: poleg Mežiške še Dravsko dolino, ali prostor do Konjiške gore, Vitanjskega hrbta, Boča in Donačke gore ali vse ozemlje do stare južne meje Štajerske, tudi z opiranjem na poseben narod Windišarjev v severnem območju slovenskega dela Štajerske ali s teorijo o »nemškem kulturnem prostoru«) na skoraj vsem slovenskem etničnem ozemlju.¹³⁶

Moč te politike potrjuje dejstvo, da Avstrija ves čas svojega obstoja do marca 1938 nikdar ni uveljavila varstvenih določb za jezikovne manjšine v saintgermainski mirovni (oz. po

¹³⁰ B. Grafenauer, n.n.m., str. 397, in v zborniku Koroški plebiscit SM, Ljubljana 1970, str. 301 in 316 ter zemljevid 1 v pril; tudi W. Krallert, Atlas (op. 109), str. 21.

¹³¹ Danes najpopolnejše Boj za Maribor 1918–1919, Spominski zbornik ob sedemdesetletnici (ur. J. Švajncer z odborom), Maribor 1988 (z bibliografijo dotedanje literature str. 465–518), in J. Švajncer, Slovenska vojska 1918–1919, Ljubljana 1990.

¹³² Zborniki: Koroški plebiscit, SM, Ljubljana 1970 (ur. J. Pleterski in dr.; razprava J. Pleterskega o tem prevedena tudi v nemščino, Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten, Klagenfurt/Celovec 1980); Kärntens Volksabstimmung 1920 (Ur. H. Rumpfer), Klagenfurt 1981; Kärntens Volksabstimmung 1920 (skupina slovenskih in avstrijskih avtorjev), Wien, 1981; Der 10. Oktober 1920, Kärntens Tag der Selbstbestimmung (ur. A. Ogris), Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt 1990.

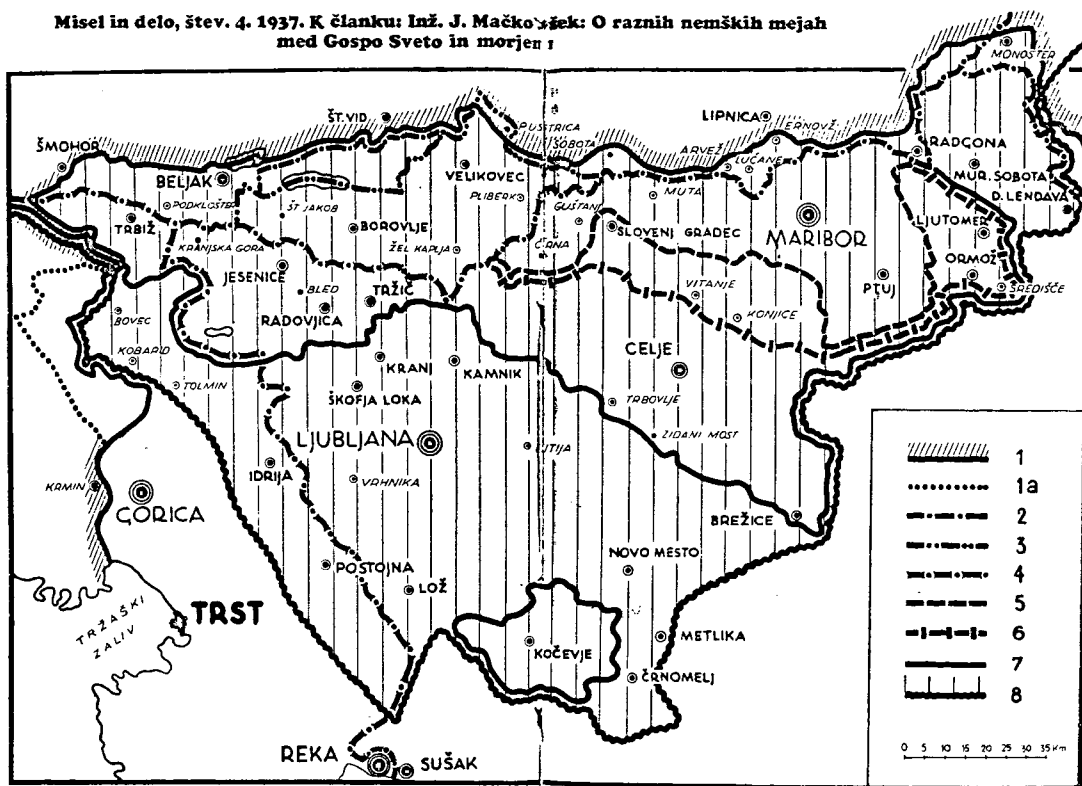
¹³³ Zemljevid W. Wadl, v zborniku iz leta 1990, str. 183 (tabela str. 178–179), za interpretacijo prim. še zemljevide na str. 182, 184, 188 in 194 z nekaj novostmi v razlagi.

¹³⁴ To kaže vsa znana dokumentacija zahodnih veselil o tem vprašanju; v dokumentaciji britanskega zunanjega ministrstva (ki še ni v celoti dostopna za znanstveno delo) pa se je pokazalo celo, da je bila v diskusiji tudi sprememba meje na škodo Slovenije (južno od Mure, morda še kje: gl. poročilo (in nekaj referatov) o okroglih mizah jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev Zgodovinski časopis 33, 1979, 103–186.

¹³⁵ Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes, Ljubljana-Celovec 1984, (v Kronološki pregled zgodovine . . . od 1848–1983 pod »25. nov. 1920«).

¹³⁶ Zemljevidi: J. Mačkovšek, O raznih nemških mejah med Gospo Sveto in morjem, Misel in delo 3, 1937, št.

Misel in delo, štev. 4, 1937. K članku: Inž. J. Mačkošek: O raznih nemških mejah med Gospo Sveto in morjem 1

1. Na mirovni konferenci v Parizu l. 1919 od jugoslovanske delegacije zahtevana državna meja.

1a. Etnografska meja beneških Slovencev.

2. Severna meja severne plebiscitne cone na Koroškem.

3. Severna meja južne plebiscitne cone na Koroškem.

4. Sedanje državne meje.

5. Z nemško-avstrijskim državnim zakonom z dne 22. nov. 1918 reklamirana državna meja na bivšem Spodnjem Štajerskem.

6. »Vitanjska črta« (Sieger in drugi).

7. »Pravična meja Nemčije« (Adriateus).

8. »Nemško kulturno ozemlje in nemška kulturna granica« (Boelitz, Trampler in drugi).

avstrijski terminologiji »državni«) pogodbi (jezikovne pravice v javnem življenju, pred sodiščem in zlasti v ljudski šoli »s poukom v svojem lastnem jeziku«, kjer je »sorazmerno pomembno število drugače kot nemško govorečih avstrijskih državljanov«).¹³⁷ »Sorazmerno pomembno število« je pomenilo v tem času okrog 20% prebivalstva (Th. Veiter).¹³⁸ Ob tem merilu so bile določbe obvezne na skoraj vsem slovenskem ozemlju v Avstriji.

Niti tega dejstva niti učinka germanizacije ne moremo ponazoriti za osamljene slovenske okoliše severno od državne meje na Štajerskem. Statistično gradivo je za to področje po letu 1920 preprosto poniknilo. Tudi odlični poznavalec razmer Franjo Baš, ki je po lastnem pričevanju v letih pred »anšlusom« obšel vse avstrijsko ozemlje ob meji od Radgone do Sobote, je v svojih elaboratih o teh vprašanih (1946) nehal s statističnimi podatki o slovenskem deležu posameznih okolišev z letom 1910¹³⁹ (tudi številka 10.000 Slovencev v tem področju v Memorandumu vlade FNRJ 1947 je le politično določena, podobno kot število 120.000 za Slovence na Koroškem v tem času).

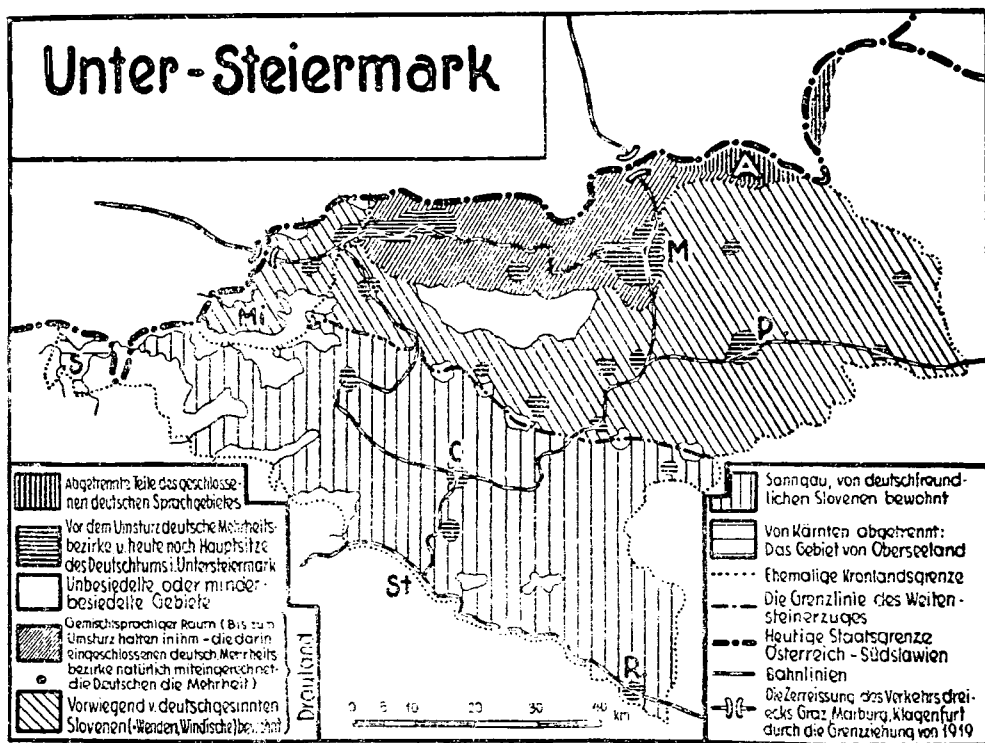
Na Koroškem je dokazljiva statistična manipulacija: med 1910 in 1923 naj bi se – brez bistvenih migracij – znižalo število slovensko govorečih (za več kot 60%) v tretjini občin (v

4. v pril.; isti. Tuje aspiracije in imperializmi, v Naši obmejni problemi, Ljubljana 1936, str. 56; Putzgers Historischer Weltatlas, 50-Jubiläums Aufl., Bielefeld-Leipzig, 1931, str. 134 (Das Deutschtum – gre za problem »srednje Evrope« po prvi svetovni vojni); W. Hilgemann, Atlas zur deutschen Zeitgeschichte 1918–1968, München 1984, str. 189 (kopija objave Der Deutsche Raum pred »anšlusom«); T. Ferenc, Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945, Maribor 1980, 135 do 169 (načrti o germaniz. Spod. Štajerske 30. 5. 1941).

¹³⁷ Čl. 66–68 pogodbe: v Unkart-Glantschnig-Ogris, Zur Lage der Slowenen in Kärnten, Klagenfurt 1984, str. 380 sl.

¹³⁸ Th. Veiter, Volksgruppenrecht 1918–1938, Ethnos 21, Wien 1980, str. 40, sicer o koroških Slovencih 30–100.

¹³⁹ F. Baš, rokopisni elaborati iz okt.-dec. 1946 ob pripravljanju tekstov prilog k Memorandumu Vlade FNRJ o Slovenski Koroški itd.

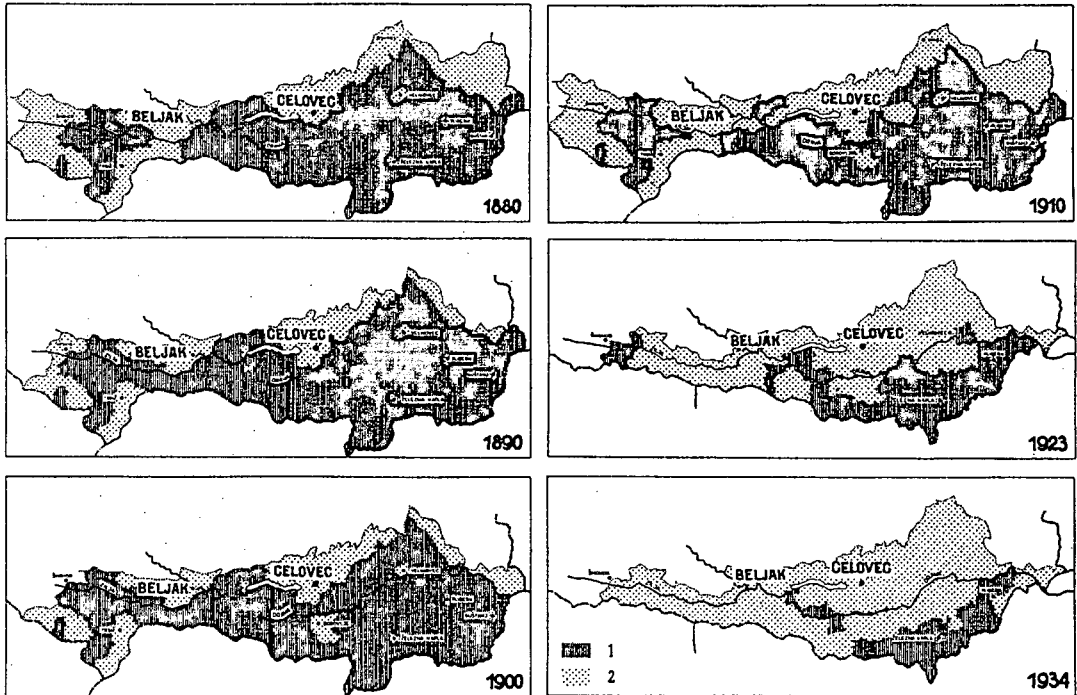

Zemljevid 11: Spodnja Štajerska v mesečniku Deutscher Schulverein Südmark »Grenzland« leta 1933 (po: Naši obmejni problemi. Ljubljana 1936, str. 56). Legenda k zemljevidu poleg povsem nemških ali večinsko nemških področij navaja še področja s pretežno »nemško usmerjenimi Slovenci – Wendi, Windišarji« ali »Nemcem prijaznimi Slovenci«

19 od 60), med 1923 in 1934 pa vnovič v 18 občinah. Na ozemlju utrakvističnih šol po uredbi iz leta 1945 se je od 1910 do 1923 znižal slovenski delež od 67,7% (od 94.562 prebivalcev) na 38,4% (od 91.778 prebivalcev) in do 1934 na 25,8% (od 98.091 prebivalcev). Kljub padanju je bil na tem ozemlju slovenski delež tudi uradno ves čas nad 20%, kar je bil pogoj za veljavnost določb saint-germainске pogodbe. Od 56 občin, v katerih je bila po 1945 nova utrakvistična šola v resnici organizirana, je imelo nad 20% Slovencev leta 1910 54 občin in 1923 49. O avstrijskem neupoštevanju načela pravne države »pacta sunt servanda« za ta čas ni nobenega dvoma. Resnično število Slovencev je bilo seveda bistveno višje od tistega, ki ga je izkazovalo uradno štetje. Po uradnih podatkih o deležu slovenskih šolarjev pri učenju verouka in po cerkvenih podatkih o jezikovnem značaju župnij sem lahko izračunal, da je bilo okrog 1934 na Koroškem na ozemlju z okrog 100.000 prebivalci okrog 80.000 običajno slovensko govorečih (na drugih podlagah je Th. Veiter 1935 ocenil število Slovencev na okrog 55.000 in Fran Zwitter 1937 na okrog 70.000). Razliko med objektivnim jezikovnim stanjem in subjektivno (tudi pri uradnih štetjih in volitvah izraženo) narodno zavestjo je ocenil Fran Zwitter 1937 kot izrazito nevarnost: slovensko govorečih ljudi, ki so »v taboru strank, ki vodijo izrazito nemško politiko, . . . ne moremo šteti za Nemce, ne moremo jih pa prištevati med zavedne člane slovenske narodnostne skupnosti v Renanovem smislu besede. Nahajajo se v vmesnem stanju, ki se more končati – o tem so si v srcu edini slovenski in nemški raziskovalci – samo na dvojen način: ali postanejo Slovenci tudi po zavesti ali pa izgube tudi objektivne znake slovenstva in se ponemčijo tudi po jeziku«. ¹⁴⁰ Dejstvo nerešenega vprašanja se je

¹⁴⁰ Zemljevid pregleda štetij 1880–1934 najprej v Koroškem zborniku, 1946 (zemljevid XVIII v pril.), pozneje večkrat ponatisnjen, tu po franc. propagandni izd. malega atlasa La Carinthie Slovene et les Croates du Burgenland. Beograd 1947; citat F. Zwitter, Koroško vprašanje, Ljubljana 1937, 13.

Tableau synoptique des résultats des recensements officiels autrichiens de 1880 à 1934

Zemljevid 12: področje s Slovenco večino na Koroškem – po avstrijskih uradnih štetjih 1880–1934; področja z nad 50 odstotki Slovencev so črtkana temneje (po: La Carinthie Slovene et les Croates du Burgenland. Beograd 1947)

kazalo tudi v slovenski publicistiki v zvezi s koroškimi Slovenci in z vprašanji slovenskih etničnih in gospodarskih meja kot podlage bodoče politične ureditve tega prostora,¹⁴¹ zlasti od očitnega pripravljanja nacistične Nemčije za osvojitve Avstrije (uresničene z »anšlusom« 1938),¹⁴² kar je spremenilo pravno podlago severne slovenske državne meje.¹⁴³

Vprašanja severne slovenske etnične meje in ozemlja severno od državne meje so se kmalu pokazala od novih dejstvih zgodovinske resničnosti. Nemško štetje 1939 je z uporabo kriterija »materinskega« jezika in z možnostjo prijave »slovenskega« ali »vindišarskega« jezika (nemški organizator je obe števili res **seštel** v imenovalce »slovenski« jezik) na Koroškem ugotovilo 44.708 slovensko govorečih, na območju utrakvistčnih šol (iz leta 1945) 42% od 93.675 prebivačev z domovinsko pravico (nad 20% v 49 občinah).¹⁴⁴ Strnjeni obseg tega slovenskega ali mešanega ozemlja potrjuje še skladnost obsega štirih zgodovinskih pojavov tega časa na Koroškem: območja izselitve preko 1000 Slovencev z njihovih domov 14. aprila 1942, opisa »jezikovno mešanega ozemlja v rajhsgau« Koroški kot »naseljevalnem področju« za Nemce od drugod po Himmlerjevi odredbi, opredelitve »prostora boja zoper partizane«

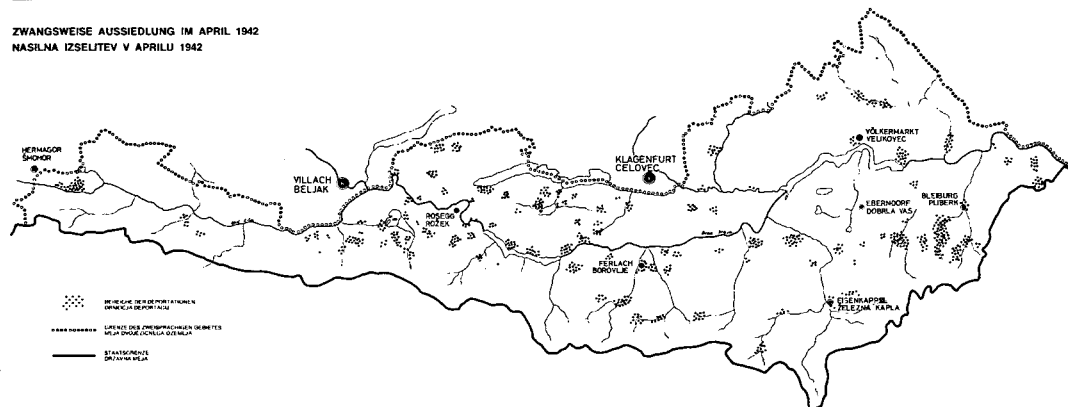
¹⁴¹ V slovenski publicistiki že od 1935 (J. Mačkovšek, F. Zwitter, B. Grafenauer; tudi A. Melik, Slovenija I/2. SM, Ljubljana 1936 in S. Ilešič).

¹⁴² Iz literature ob 50-letnici: zborniki W. Wadl – A. Ogris, Das Jahr 1938 und seine Vorgeschichte, Klagenfurt 1988; März 1938 in Kärnten, izd. H. Rumpler, Klagenfurt 1989; Der »Anschluss« und die Minderheiten in Oesterreich/»Anšlus« in manjšine v Avstriji, izd. A. Malle in V. Sima, Celovec 1989; sicer le še N. Schausberger, Der Griff nach Oesterreich, Wien 1988 (3. izd.).

¹⁴³ Po mnenju strokovnjaka za mednarodno pravo Th. Veiterja na okrogli mizi ob celovškem zborniku o koroškem plebiscitu (op. 132) v Ljubljani 1982 je rezultat plebiscita za ugotovitev meje s propačom Avstrije 1938 izgubil svojo veljavo, ki se je v pravnem smislu obnovila šele 1955 z obnovitvijo Avstrije; le v pragmatičnem političnem pogledu pa se je obnovil pomen plebiscita že 1945 z realno ločitvijo Avstrije od Nemčije.

¹⁴⁴ Seštevek potrjuje Maier-Kaibitsch v predavanju 10. 7. 1942 v Celovcu, gl. zdaj T. Ferenc, Die Quellen . . . , str. 453; številke po občinah je odkril Th. Veiter in po njegovi objavi sta štetja objavila pri nas J. Pleterški in T. Zorn.

ZWANGSWEISE AUSSIEDLUNG IM APRIL 1942
NASILNA IZSELITEV V APRILU 1942

Zemljevid 13: nasilna izselitev koroških Slovencev v aprilu 1942; območja deportacij so označena pikčasto (po prilogi št. 7 v: Die Slovenen in Kärnten = Slovenci na Koroškem. Celovec–Ljubljana 1974)

(Bandenkampfgebiet) v Himmlerjevi odredbi poleti 1944 in prostora resnične velike pomnožitve nemških vojaških oporišč za boj proti partizanom od leta 1943 naprej.¹⁴⁵ Poleg rezultatov štetja iz leta 1910 so bili gotovo prav ti pojavi – ozko zvezani s slovenskim gibanjem odpora zoper nemško nacistično oblast na Koroškem – podlaga za opredelitev območja utrakvističnih šol z obveznim učenjem obeh jezikov za vse šolarje konec leta 1945, kar je gotovo pomenilo priznanje narodnostno mešanega značaja tega ozemlja (res ne več povsod s slovensko večino!).¹⁴⁶ Severna meja tega prostora je bila v nekem smislu s tem priznana kot severna slovenska narodnostna meja, ki teče severneje od državne meje. Na Štajerskem kakega podobnega priznanja ni bilo, marveč so se uradno vedno ponavljala stališča, da v tej deželi ni strnjene slovenskega področja.¹⁴⁷

Žal je po drugi svetovni vojni in zlasti po obnovitvi samostojnosti Avstrije z Avstrijsko državno pogodbo 1955, ki je na Koroškem hitro sprožila delo protislovenskih organizacij,¹⁴⁸ znanstveno proučevanje vprašanja severne slovenske narodnostne meje tudi na Koroškem vnovič zastalo. Čeprav vemo, da je statistika podvržena izrednim manipulacijam in potrebna prav tako zgodovinske kritike kot vsak drug zgodovinski vir, vendar pomeni najpomembnejšo podlago za tako bistveno vprašanje narodnostne meje kot **kvantifikacija** etničnih struktur narodnostnega ozemlja v njenem bližnjem območju. Prvo štetje po 1945, organizirano leta 1951 še pod oblastjo zavezniških zasedbenih sil (na Koroškem angleških), je ob izvedbi zelo nenatančnih skupin občevalnih jezikov in ob neznanstveni delitvi enega slovenskega jezika v dve različni obliki prijave (knjižnega »slovenskega« in dialekta »vindišarskega« oz. »slovenjega«) ugotovilo po Klemenčičevi analizi¹⁴⁹ 42.095 prebivalcev z uporabo slovenskega jezika (kot enega izmed dveh) na Koroškem, na ozemlju utrakvističnih šol pa 36,4% (39.242) od 107.951, torej skoraj enako kot 1939 in bistveno več kot 1934. Po 1955 pa se je začel vnovič statistični »pomor«, še hujši kot v primerjavi z letom 1910 po plebiscitu 1920 do 1934. Pri štetjih 1951 in 1961 so bile prijave slovenskega oz. vindišarskega jezika še skoraj enake ali vsaj zelo blizu, tako da je upravičena sodba, da razlikovanje med kategorijama še ni bilo za popisane relevantno kot narodnostna opredelitev.¹⁵⁰ Bistveno zmanjšanje prijav občevalnega »vin-

¹⁴⁵ Zemljevid o izseljevanju 1942: Die Slovenen in Kärnten/Slovenci na Koroškem, 1974, zemlj. 7; Pregnanstvo in upor 1942–1982, Celovec 1982; T. Ferenc, Die Quellen . . . , str. 572–574; J. Rausch, Der Partisanenkampf in Kärnten, Wien 1979, str. 53; zemljevid o postojankah prav tam, str. 54–55; Spurensuche, Erzählte Geschichte 4, Die Kärntner Slowenen, Wien 1990 = Po sledovih, Pričevanja koroških Slovencev 1920–1945, Celovec 1991.

¹⁴⁶ B. Grafenauer, Položaj koroških Slovencev, ZČ 37, 1983, 319–25.

¹⁴⁷ Tudi jugosl. Memorandum je zahteval le 3 ločene dele (Sobota, Lučane, Radgonski kot).

¹⁴⁸ Rechtsextremismus in Oesterreich nach 1945, 4. izd., Wien 1980, 145–147, 354–363; F. Menz – J. Lalousschek – W. Dressler, Der Kampf geht weiter, Klagenfurt/Celovec 1989; M. Fritzl, Der Kärntner Heimatdienst, Celovec/Klagenfurt 1990.

¹⁴⁹ V. Klemenčič, gl. op. 81; o »vindišarski teoriji« zadnji pregled z lit. B. Grafenauer v Encikl. Slovenije 5, 1991, pod geslom Koroški Slovenci, 290 do 291 in 303–304.

¹⁵⁰ Dotlej še vedno velja Prunčeva teorija o prijavi »vindišarskega« jezika kot »negativni slovenski zavesti« (zavest o dveh skupinah, h katerima se kdo ne želi prištevati, ker je »nekaj drugega«, in ne prava zavest o jezikovni pripadnosti), ki jo je Prunč do 1971 večkrat izrazil.

dišarskega« jezika od 1971 naprej in v primerjavi s tem povečanje prijav »slovenskega« (1971 celo v absolutni številki) pa kažeta, da je razlika med tema prijavama pridobila na pomenu – gotovo izraža sedaj kvalitetno razliko v zavesti – in da je odtlej treba obe prijavi razlikovati. Omejili se bomo le na ozemlje dvojezičnih šol, saj za vprašanje narodnostne meje prihaja v poštev le to.

Absolutno statistično znižanje števila Slovencev je bilo v štiriindvajsetih letih med 1910 in 1934 (večina učinka spada seveda v čas po plebiscitu 1920!) večje kot v tridesetih letih med štetji 1951 in 1981 (pri prvem obdobju se je delež Slovencev v prebivalstvu znižal od 67,7% na 25,8% t.j. za 41,9%, pri drugem pa od 36,4% na 11%, torej za 25,4%). Relativno pa je drugo znižanje znatno višje: leta 1910 je bilo 2,6 krat tolikšen delež Slovencev kot 1934, leta 1951 pa 3,3 krat tolikšen kot 1981. V šestdesetih letih po plebiscitu je bila to že druga ponovitev tolikšnega znižanja števila in deleža Slovencev v statistiki, da to gotovo pričra o drugačnih, ne o jezikovnih spremembah. Leta 1961 je bilo na upoštevanem ozemlju od 112.534 prebivalcev 25.672 takšnih, ki so prijavili slovenski ali vindišarski občevalni jezik (razmerje obeh v vsoti je 54,3 oz. 45,6%). Leta 1971 je od okrog 120.000 prebivalcev prijavilo slovenski jezik 16.000 (22,6%) in vindišarskega 3.500 (2,9%), leta 1981 pa od 117.126 prebivalcev slovenskega 12.938 (11%, drugod na Koroškem je bilo še 1140 prijav) in vindišarskega 2296 (1,96%, drugod v deželi še 47).¹⁵¹ Rezultat živo ponazarja kartografska podoba štetja 1971: le v dveh občinah (Sele in Globasnica) je bilo Slovencev nad 50%, v štirih (Bilčovs, Železna Kapla/Bela, Žitara vas in Pliberk) 30–50%, v 13 občinah še med 10 in 30%.¹⁵² Meja ozemlja utrakvističnih šol je s temi podatki močno relativizirana. Gotovo je poleg tega trdega jedra Slovencev, ki se kaže ob štetjih (tudi pri štetju 1991 je bilo število slovensko govorečih približno enako kot pred desetimi leti), še skupina tistih, ki doma uporabljajo svoj jezik, pa ga pri štetjih ne prijavljajo. O njihovem številu obstoje le različne cenitve, med katerimi nobena ni podprta na podoben način kot moj izračun za čas okrog 1934. Seveda mednje ne moremo šteti števila 120.000 Slovencev na Koroškem, ki so ga sicer po 1945 pogosto navajali, pa je bil le odmev Beblerjeve diplomatske trditve ob boju za Koroško 1945. Theodor Veiter je računal leta 1965 na okrog 50.000 slovensko govorečih Korošcev, Janko Pleterski 1966 na 50–54.000, mednarodna komisija, v kateri je 1979 sodeloval Franci Zwitner, na 35–43.000, Vladimir Klemenčič pa je brez kakega dokazovanja 1990 ocenil to število na 60.000 (morda res skupaj s Štajersko, a za Koroško bi pomenilo to še vedno vsaj 55.000).¹⁵³

Problematico tega položaja in hkrati oblike struktur germanizacijskega pritiska bom ponazoril le z dvema primerjavama. Po uradnih podatkih o deležu slovenskih otrok po slovenskem učnem jeziku verouka jih je bilo okrog 1930 (po današnjih občinah na ozemlju dvojezičnih šol iz leta 1945) v 12 občinah nad 90% v 14 nad 80, v 4 nad 50, v dveh nad 20 in v nobeni manj; po uradni prijavi za dvojezični pouk pa jih je bilo 1982/83 v eni občini nad 90%, v nobeni nad 80%, v dveh nad 50, v 7 nad 20%, v 12 nad 10, v 6 pod 10 in v štirih brez prijav.¹⁵⁴

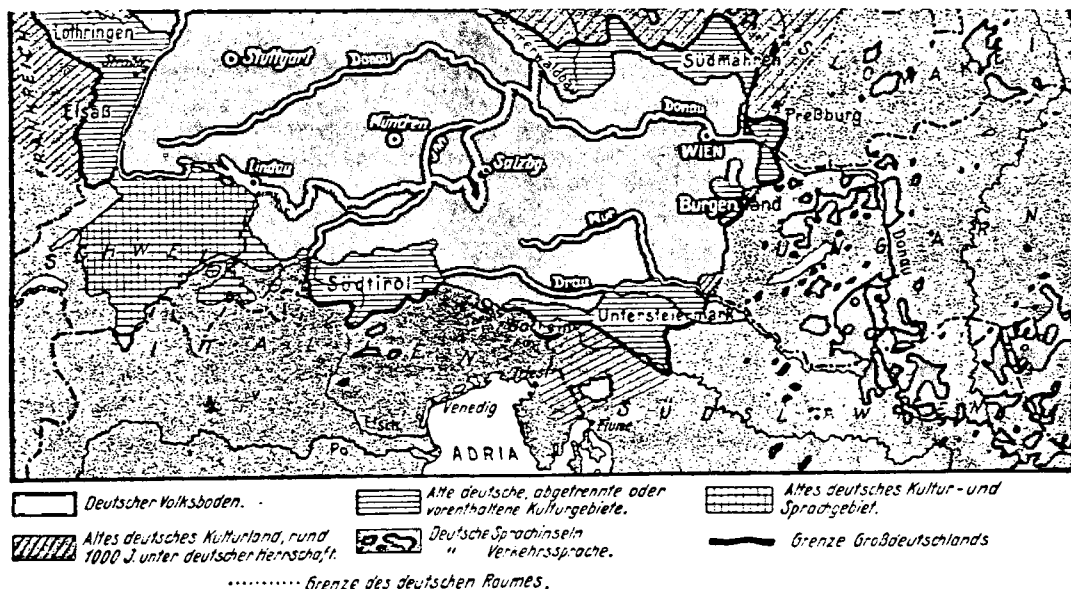
Na istem ozemlju je bilo leta 1910 89 slovenskojezičnih župnij, 2 slovensko-nemški, 1 nemško-slovenska in 1 nemška (za 1935 lahko dodamo podatek, da jih je bilo 73 slovenskojezičnih, 18 slovensko-nemških in 1 nemška); 1983 jih je bilo 11 slovenskojezičnih, 58 mešanih

¹⁵¹ Po globalnih rezultatih štetja 1991 je sicer od zadnjega štetja 1981 padlo število Slovencev v celotni deželi le za 104 (zdaj jih je 14.100, število »vindišarskih« prijav pa se je znižalo na 900 = dve petini števila iz 1981). Vendar je na ozemlju dvojezičnih šol (iz 1945) število Slovencev manjše za 4,4% = 570, medtem ko se je zunaj tega ozemlja po statističnih rezultatih povečalo skoraj za 37% = 466. Teritorialni položaj se je poslabšal (1 občina nad 90%, 1 nad 50, 2 nad 40, 1 nad 30% in 1 nad 20% in še 9 nad 10%, 26 pa pod 10%): od 15 občin z nad 10% slovensko govorečih se je po statistiki zmanjšalo število v desetih, povečalo v štirih, ena pa je nova in ne vemo prejšnjega deleža: gl. Naš tednik 11. in 25. 9. 1992, in Slovenski vestnik 16. 9. 1992.

¹⁵² Zemljevid: Unkart-Glantschnig-Ogris, Zur Lage . . . , 1984, str. 299; gl. tudi F. Merkač, Slovenščina kot uradni jezik, Klagenfurt/Celovec 1989.

¹⁵³ Th. Veiter, Europa ethnica 1965 (vendar 1980, Volksgruppenrecht, govori o tem kot o preteklosti do 1938); J. Pleterski, Razprave in gradivo 4–5, Ljubljana 1966, 82–83 (to je bil pri nas edini poskus globalne ocene po 1951); Unkart-Glantschnig-Ogris, Zur Lage . . . , 150–151; V. Klemenčič (brez argumentacije), Slovenski koledar 1991, str. 86; M. Sturm, Slovenski vestnik 16. 9. 1992.

¹⁵⁴ Za 1930 podatki in zemljevid B. Grafenauer v Koroškem zborniku 1946, za 1982/1983 podatki pri Unkart-Glantschnig-Ogris, Zur Lage . . . ; zemljevid o organizaciji T. Domej, Das Jahr danach, Klagenfurt/Celovec, 1989, str. 54.

Zemljevid 14: južni del zemljevida »Nemški prostor« iz srede tridesetih let; po legendi sodi skoraj vsa Slovenija v »stari nemški kulturni prostor (po faksimilu v: W. Hilgemann, Atlas zur deutschen Zeitgeschichte 1918–1968. München–Zürich 1984, str. 189)

(brez notranjega razlikovanja), 23 nemškojezičnih.¹⁵⁵ Na svoj način kaže problematiko narodnostne meje v našem času tudi zemljevid **različnih** pravic koroških Slovencev po sedmojuljski zakonodaji iz leta 1976, ki je omejila obveznosti iz 7. člena Avstrijske državne pogodbe do Slovencev na Koroškem (zemljevid je sestavljen po podatkih Ralfa Unkarta in Gerolda Glantschniga za leto 1983).¹⁵⁶ (Iz finančnih in tehničnih razlogov v Zgodovinskem časopisu seveda ni mogoče natisniti večine v referatu obravnavanih zemljevidov. Za sedanje stanje na Koroškem si bralci kartografsko ilustracijo lahko poiščejo tudi pri geslu »Koroški Slovenci« v 5. zvezku Enciklopedije Slovenije.)

To objektivistično podobo moremo skleniti z ugotovitvijo, da je ozemlje utrakističnih šol na Koroškem v Evropi **edino ozemlje**, na katerem je prišlo v dvajsetem stoletju brez prostovoljne ali prisilne emigracije velikega obsega do tega, da se je avtohtono domače slovensko prebivalstvo (po jezikoslovcu E. Kranzmayerju »časovno gledano prva narodnost, katere jezik je ostal do danes živ na Koroškem«¹⁵⁷) spremenilo na tako rekoč povsem svojih tleh (1846 so pomenili 97,5% prebivalstva, 1890 85,4%) v manjšino, ki pomeni le še 11% prebivalstva. To je le posledica vrste pojavov, ki se kažejo tudi v sociolingvističnih analizah na Koroškem in na Štajerskem,¹⁵⁸ pa tudi v nekaterih socioloških krajevnih mikroanalizah¹⁵⁹ in globalnih politološko-socioloških makroanalizah¹⁶⁰ našega časa: ti pojavi enako ponazarjajo problematiko današnjih dni kot že nekaj let naraščajoči spori med obema krilom koroških Slovencev, ki ob

¹⁵⁵ Za 1910 opis in zemljevid B. Grafenauer, Koroški zbornik (po škofjskem šematizmu), za 1983 opis in zemljevid A. Ogrisa v Unkart-Glantschnig-Ogris, Lur Lage . . . , str. 126–131.

¹⁵⁷ Unkart-Glantschnig-Ogris, Zur Lage . . . , zemljevid str. 300.

¹⁵⁸ E. Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten I, 1956, str. 66.

¹⁵⁸ Za Koroško je ta vprašanja začel preučevati E. Prunč z ekipo sodelavcev za Koroške kulturne dneve 1973, vendar je bilo gradivo razmnoženo v glavnem v obliki ciklostila; slovar besedišča koroških Slovencev (S. Hafner – E. Prunč) je v poskusnem zvezku napovedal nekaj vprašanj (Lexikalische Inventarisierung itd., Graz 1980), ki pa jih dose-danji zvezki (Thesaurus der slowen. Volkssprache in Kärnten, Schlüssel in 1–2, Wien 1982–1987, še niso zajeli (morda tudi zaradi štedljivosti pri zemljevidih); za Štajersko prim. M. Križman, Jezik kot socialni in nacionalni pojav, Maribor 1989.

¹⁵⁹ Drastičen primer takšne krajevne mikroanalize je knjiga F. Merkač – M. Jurič, O vaškem vsakdanu (analiza položaja v kraju Dob, severno od Pliberka), Klagenfurt/Celovec 1984.

¹⁶⁰ Vertretung der slowenischen Volksgruppe in Kärnten (Institut für empirische Sozialforschung), Wien 1990.

vnanjem težkem položaju morejo pomeniti le še oteževanje boja za obstanek.¹⁶¹ Problem narodnostne meje na severu se je s tem vrnil v stanje, ki ga je označil Fran Zwitter pred 65 leti, le da glede žive etnične substance Slovencev na Koroškem kvečjemu še ob tretjinski realni moči tedanjega časa.

Bojim se, da ni samo naključje, da se kažejo v našem času tudi na štajerskem sektorju med Dravogradom in Radgono težnje po **obnovitvi** (s **sklicevanjem** na **umetni** obseg nemške manjšine pred 1914/18) premikanja vprašanja slovenske narodne meje na jug od državne meje na ozemlje Slovenije. To se kaže tako ob osupljivem zgodovinskem neznanju (ali z zavestnim manipuliranjem neresničnih dejstev zgodovine!) pri mariborskem odvetniku Dušanu Kolniku in njegovi organizaciji *Freiheitsbrücke*,¹⁶² kot še bolj v dejstvu, da organizacija *Kärntner Heimatdienst*, ki je po 1920 storila vse, kar je zmogla, za etnocid nad koroškimi Slovenci, zahteva danes izenačevanje in politično povezovanje dveh tako različnih etničnih skupin, kot so stari in avtohtoni koroški Slovenci in z druge strani številčno ozke avtentične skupine urbanih doseljencev, katerih število se je povečalo le z germanizacijo slovenskih priseljencev v mesta, predvsem po 1830. Še težje je, da je ta stališča koroškega *Heimatdienst*a začela izražati tudi politika nekaterih dunajskih oblasti. O vsem tem je govoril v Mariboru in pisal mag. Marjan Žnidarič. S tem opozorilom pa je prišlo moje zgodovinarsko izvajanje že povsem na rob svojih možnosti.

¹⁶¹ B. Grafenauer, Predsedniško poročilo . . . (Kluba koroških Slovencev v Ljubljani 16. 11. 1990), *Vestnik koroških partizanov* 24, 1990, 3–4, 126–133; razprava z okrogle mize na Koroških kulturnih dneh 1990 (z nekaj referati in diskusijo o istih vprašanjih), *Kongres Volksgruppen in Europa/Narodne skupnosti v Evropi*, 23. in 24. 10. 1991 v *Železni Kapli*, zaprta okrogla miza v organizaciji Kluba koroških Slovencev v Ljubljani 22. 11. 1991 in različni materiali s teh sestankov.

¹⁶² Opuščam seveda vse različne glasove v časnikih, kjer se je skušal uveljaviti ali so poročali časnikarji različnih vrst o njem; navajam le predstavitev v *Celovškem zvonu* X/št. 35, 1992/junij, str. 73–76 (razgovor z Jankom Strucem).

Zusammenfassung

DIE HERAUSBILDUNG SLOWENISCHEN NATIONALGRENZE IM NORDEN UND IHRE FRAGEN

Bogo Grafenauer

Die slowenische Westgrenze zur romanischen Welt und die slowenische Nordgrenze zur heutigen deutsch/österreichischen Welt haben sich geschichtlich betrachtet sehr unterschiedlich entwickelt. Die erstere verblieb auf der Linie, die sich zu Beginn des 8. Jahrhunderts herausgebildet hatte, so daß sie 1910 rein slowenisches von rein romanischem Gebiet trennte (mit Ausnahme einiger Städte). An der Grenze von der oberen Drau bis zur Mündung der Traun in die Donau aber stießen die alpenlawischen Vorgänger der Karantaner und heutigen Slowenen auf ihren schicksalhaften historischen Gegner. Die entscheidenden historischen Vorgänge in diesem Raum sprechen eine deutliche Sprache, wenn auch die Zahlen teilweise trügerisch sind: von rund 70.000 km² slowenischen Gebiets zur Zeit seiner größten Ausdehnung in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts wurden im Zuge der Verheerung Pannoniens etwa um 900 10.000 km² durch die Ungarn weggebrochen, die diesen Raum bis zum Ende des 11. Jahrhunderts magyarisierten. Vom verbliebenen Raum gingen drei Fünftel (36.000 km²) in mehrjahrhundertelanger Entwicklung bis zum 15. Jahrhundert in den bayrisch/deutschen Raum über, zwei Fünftel (24.000 km²) bildeten den Grund und Boden, auf dem sich das slowenische Nationalleben von etwa 1500 an entfaltete.

Die allgemeinste und bekannteste Darstellung der »Herausbildung der slowenischen ethnischen Grenze« ist sicher die Landkarte, die Milko Kos in der ersten Ausgabe seiner *Geschichte der Slowenen* (1933) veröffentlichte, und die später mehrfach nachgedruckt wurde. Aber gleichzeitig muß dazu gesagt werden, daß das Bild etwas irreführend ist: die Ausdehnung der Besiedlung in den verschiedenen Epochen ist daraus nicht zu entnehmen. Die Karte im *Schulatlas zur allgemeinen und österreichischen Geschichte* (W. Schier – E. J. Görlich, 1966) über die slawische und bayrische Besiedlung innerhalb der Grenzen Österreichs zu Beginn des 9. Jahrhunderts und die Landkarte von Kos für den südlichen Teil des altkarantanischen Raums über die slowenische Besiedlung bis etwa zum 9. Jahrhundert (1933) zeigen große unbesiedelte Gebiete, besonders in der Gebirgswelt und im Bereich der ausgedehnten Wälder. Dieses Bild wird bestätigt durch verschiedene Quellen über kleinere Gebiete.

Namenüberlieferung und archäologische Funde erlauben eine Einschätzung der Berührungspunkte zwischen dem ältesten slowenischen Zeitalter und der Antike. Aus vorslowenischer Zeit im südlichen Teil des altkarantianischen Raums übernommene Namensangaben sind gesammelt auf der Landkarte über die Kontinuitätsfrage (Grafenauer, 1969): Erfaßt wurden die mit der Bedeutung »Walchen« oder sonst aus der Antike übernommene Orts- und Gegendamen sowie vorslawische Gewässernamen. Die Überlieferung ist nicht reich, wenn sie auch gegen Westen zahlreicher wird. Das Mengenverhältnis läßt sich lediglich anhand der Gewässernamen auf Grundlage der Untersuchungen von Bezljaj veranschaulichen: von 1436 Gewässernamen im slowenischen Raum (in seiner Ausdehnung von 1900) sind 88 (nahezu 6%) vorslowenischen Ursprungs, aber Namen alle Gewässer, die länger als 30 km sind. Ähnlich ist es mit dem Verhältnis der archäologischen Funde aus römischer Zeit und Frühmittelalter. (Beide Epochen sind zeitlich fast gleich.). Das Verhältnis wird schon veranschaulicht durch die Ausschnitte aus beiden Landkarten in Piccottinis archäologischem Atlas von Kärnten für den zentralen Teil des Landes mit seinem historischen Zentrum (Virunum, Karnburg/Krnski grad, St. Veit an der Glan/Šentvid ob Glani und Klagenfurt/Celovec). Auf 426 von 525 bis 1989 bekannten archäologischen Fundstätten in Kärnten wurden Funde aus römischer Zeit und Frühmittelalter (nicht nur slawische!) entdeckt. Auf die römische Zeit entfallen davon 387 (90,8%), 39 (9,15%) sind rein mittelalterlich. Wo die römische Zeit bis in die slawische Siedlungsphase hineinreicht, wurden außerdem noch 46 (11,8%) Funde gemacht, so daß aus dem frühen Mittelalter insgesamt 85 (19,5%) vorliegen. Auf dem Gebiet der Republik Slowenien ist die Kontinuität noch schwächer: 1261 Fundstätten aus römischer Zeit, 135 aus dem Frühmittelalter, also ein Verhältnis von 9,34 : 1 (slawische Fundplätze 9,86%). Dies wird bestätigt durch eine Reihe von Strukturveränderungen in den Merkmalen des Gebietes: das Ende der antiken Städte, Bewahrung des Christentums nur bei Überresten walchischen Altsiedler neben weitverbreitetem slawischen Heidentum, eine Wende im Ackerbau (Untergang der antiken Flureinteilung, Entstehen der Hubendörfer erst von fränkischer Zeit an.). Auch eine Analyse von Ursprung und Alter der Ortsnamen in Kärnten weist – entweder durch ihren deutschen Ursprung oder durch inhaltlichen Zusammenhang mit der Rodungsepoche oder durch den Charakter (Heiligenamen) und geographische Lage des Ortes darauf hin, daß mindestens die Hälfte der Orte nach dem 9. Jahrhundert entstanden sind. Neben der Bedeutung dieser Tatsache eines allmählichen und anhaltenden Ausbaus einer Kulturlandschaft muß betont werden, daß sich parallel dazu auch die Bevölkerungszahl der alten Ortschaften (infolge des Fortschritts im Ackerbausystem) wesentlich erhöhte. Darauf beruhen auch die Erklärungen der relativ geringen Bevölkerungszahl im Frühmittelalter und ihres nur allmählichen Anwachsens auf rund 500.000 auf slowenischem Boden um 1500.

Wir werden versuchen, die Forschungsergebnisse den einzelnen Quellenarten nach zu betrachten: nach dem **Urkundenmaterial** des 8. und 9. Jahrhunderts sammelte der tschechische Historiker L. Havlik (1963) Daten über den Siedlungsstand der »alten Slawen« an der Donau von der Drau bis Litva/Leitha: die Karte zeigt die Siedlungsschwerpunkte in dem Streifen südlich von der Donau, selten breiter als 25 km. Dasselbe zeigte auch die **archäologische Forschung** des Fundstellen in verschiedenen Gebieten.

Die Bedeutung der dritten Quellengruppe ist aus besonderen Analysen der **Toponomastik** zu ersehen. Ein einfaches Beispiel dafür liefern die frühmittelalterlichen, mit den »Kroaten« zusammenhängenden Namen, deren Anordnung sich nur mit der zweiten Ausbreitungsepoche der Träger dieser Namen unter den anderen Slawen durch die Mährische Pforte in die Ostalpen nach 567 und vor etwa 590 in Verbindung bringen läßt. So bezeugt die Anordnung der Namen ihre Ausbreitung entlang der Murica/Mürz und der oberen Mur in das Innere Karantaniens mit der wichtigsten Spur im *pagus Chrouuat*. Bedeutend sind hierfür noch zwei Analysen alter Ortsnamen von Kronsteiner (bis etwa 1000). Die slawischen Ortsnamen zeigen im oberen Drau- und Murgebiet eine wesentlich größere Dichte als in den nördlicheren Gegenden bis zur Donau – das bestätigt die alte Ansicht von Franc Kos, dieses Gebiet sei dünner besiedelt gewesen, als die deutsche Landnahme einsetzte. Alte deutsche Namen treten nur im bayrischen Gebiet (bis zur unteren Enns) in größerer Dichte auf; wesentlich seltener erscheinen sie gegen Osten die Donau entlang und vor allem auf dem Boden Altkarantaniens. Bei den Wohnernamen ist die besondere Form auf »-ici«, begrenzt auf die spätere tschechische Kolonisation nördlich der Donau; die Formen auf »-ik'i« und »-iči« treten nur im Süden und gemischt auf, obwohl ihre Lage zur Annahme berechtigt, die erstere sei älter und mit dem Beginn der deutschen Landnahme verbunden, während die zweite auf eine jüngere sprachliche Entwicklung hinweist. Dieses Verhältnis ist bei zwei Typen der Übernahme von Gewässernamen beweisbar: es handelt sich um die beiden Typen »-ika« = -ing (vgl. Rybnika – Raming und Reifling) und »-iza«, »ica« = »itz« (Ribnica – 977 Ribniza – Reifnitz). Die erste Form kommt nur im Raum des älteren slowenisch-deutschen Kolonisationskontakts vor, die zweite in den Gebieten der etwas jüngeren deutschen Kolonisation (zeitliche Grenze um 800 oder etwas später).

All das läßt sich zusammenfassen in der Feststellung, daß alle diese Erscheinungen sich nur mit der Tatsache der slowenischen Landnahme im 6. Jahrhundert und mit dem Wandel der slowe-

nischen Sprache, der sich bereits von etwa 800 an abzeichnet, erklären lassen. Das Ausmaß des Besiedlungsstandes in diesem Raum und seine Struktur (Mischbevölkerung aus Altsiedlern und Neuankömmlingen) birgt keine Schwierigkeiten, die bei dieser Theorie durch die Zeit der slawischen Völkerwanderung verursacht würde.

Die Entstehung großer territorialer Grundherrschaften (vom 9. bis zum Ende des 11. Jahrhunderts, in manchen Gegenden unterbrochen durch die Ungarneinfälle) als Träger der obrigkeitlichen Macht auf dem Lande leitete durch die Einrichtung des Hubendorfes und der neuen Bodenbearbeitungsweise die Zeit der großen Kolonisation ein, weil nur auf diese Weise ein Ertrag gewährleistet war. Die Resultate hinsichtlich des slowenisch-deutschen Verhältnisses bis etwa 1200 zeigt eine Landkarte, die mit einigen Ergänzungen aus dem Atlas der deutschen Ostbesiedlung von Krallert übernommen wurde (1958). Nördlich des leeren Raums der zentralen Alpen und nördlichen Kalkalpen überwog bereits die deutsche Bevölkerung, wenn auch nur allmählich, entsprechend den Ausdehnungswellen des deutschen Reichs von der Enns bis Leitha in den Kriegen mit den Ungarn bis zur 2. Hälfte des 11. Jahrhunderts. So wurde die Verbindung zwischen den Slowenen und Tschechen unterbrochen, wodurch die Vereinigung der slowenischen mit der Gruppe der west-südslawischen Sprachen beschleunigt wurde. Die Grenze war noch nicht eindeutig: so wie im Norden noch kleinere Überreste der slawischen Bevölkerung bestanden, so griff die deutsche Agrarkolonisation in Ebenen und Tallagen südlich davon weit nach Osten (über die Kärntner Täler bis zum Grazer Becken und der ungarischen Staatsgrenze) und nach Süden (Draufeld, Sora-/Zaierfeld, im oberen Savinja-/Sanntal, rings um Trebnje und Šmarjeta in Unterkrain und anderswo). Das Problem der »Grenze« wandelte sich bis 1200 zur Frage eines ausgedehnten Mischgebiets, wobei in den nördlichen ebenen Tallagen die deutschen und in den südlicheren die slowenischen Ansiedler überwogen.

Vom 12. Jahrhundert an bestand die Kolonisation vor allem im Auffüllen des Hügel- und Berglands, weil die Ebenen bereits besiedelt waren. Als Beispiel seien die Täler der beiden Sora-(Zaier)flüsse und der umliegenden Berge angeführt, wo es 1160 157 Bauernhöfe gab (rund 865 Einwohner), 1291 748 (bzw. rund 3900), 1501 aber nur 9 mehr (757) und 47 Keuschen (3975 Bauern und 246 Keuschler). Die Grundherren bedienten sich dabei der in der Nähe verfügbaren bäuerlichen Bevölkerung, und so begann im jeweiligen Umkreis jenes ethnische Element vorzuherrschen, das in den alten Siedlungskernen überwogen hatte. Um 1300 machte sich zwar die slowenische Kolonisation in Möllthal oberhalb von Lienz noch geltend, doch im wesentlichen nach 1200 beginnt im Norden die deutsche und im Süden die slowenische Bevölkerung vorzuherrschen, bei allmählicher Assimilierung der slowenischen Altsiedler im Norden und der deutschen Zuwanderer aus früherer Zeit im Süden. So bildeten sich bis zum 15. Jahrhundert erneut zwei hinreichend homogene ethnische Blöcke mit einer klaren neuen ethnischen slowenisch-deutschen Grenze heraus. Auf slowenischer Seite verblieb fast ein Drittel Kärntens und ein Drittel der Steiermark (vom Gailtal/Ziljska dolina, östlich bis Hermagor/Šmohor, und von Villach/Beljak an bis Radkersburg/Radgona das ganze Drautal mit der Grenze an einigen Stellen bis zu einige Zehnkilometer nördlich des Flusses). Das Bergland füllte sich manchmal in ethnisch geschlossenen Gruppen auf (Pohorje/Bachern, Umgebung von Slovenj Gradec/Windischgratz, Notranjsko/Innerkrain), anderswo nur ortsweise, so daß die dünn besiedelten Zwischenräume den slowenischen Raum noch immer in drei Gebiete aufteilten (Posavje, Podravje und Posočje mit dem Karst).

Mit der neuen Wirtschaftsentwicklung wuchs die Bevölkerungszahl bis Mitte des 19. Jahrhunderts bis zur ethnischen Grenze auf 1,330.000 (mit bis zu 10% Stadtbevölkerung), doch hat sich die Nationalgrenze nach dem 15. Jahrhundert im wesentlichen nicht verändert und darauf weisen auch die Ergebnisse der ersten Volkszählungen, die die sprachliche Zugehörigkeit mitberücksichtigten. Im slowenischen Mariborer/Marburger Bezirk aus dem Jahre 1849 gab es nach Czoernigs Zählung von 1846 94,84% slowenische und nur 5,16% deutsche Bevölkerung (nach der Zählung von 1830 betrug der slowenische Anteil sogar 96,9% – 375.000 von 387.000 Einwohnern). In Kärnten hatte das Gebiet bis zur ethnischen Grenze 1846 132.000 Einwohner, davon nach kritischer Verwendung des Urmaterials rund 118.000 (89,4%) Slowenischsprechende (nach der Ausrechnung der Kärntner Landstände 114.527 = 86,7%; nach der fehlerhaften Ausrechnung von Czörnig aber nur 95.544 = 72,38%).

Ansätze für neue Fragen der Entwicklung der slowenisch-deutschen Volksgrenze zeigen sich angesichts der zunehmenden Eindeutschung der Landbevölkerung an einigen Stellen der Grenze (im Dreieck Klagenfurt/Celovec – Moosburg/Mozberk – Maria-Saal/ Gospa Sveta gibt es rund 12.000 Slowenen und 2.750 Deutsche; ein ähnlicher Prozeß nördlich von Maribor läßt sich nicht quantifizieren) und mit einsetzender Zuwanderung der nichtautochthonen deutschen Bevölkerung in die Städte sowie mit der Eindeutschung der slowenischen Zugewanderten (Klagenfurt mit nördlichem Umland hat 9–12.000 Deutsche und 15–18.000 Slowenen – der Unterschied besteht in der nichtfeststellbaren Situation der Sprachzugehörigkeit der Bewohner in der Stadt selbst mit 12.054 Einwohnern); im steirischen Drauland bis zur alten Grenze des Mariborer Kreises im Süden gab es 1830 unter den rund 200.000 Einwohnern bis zu 10.000 = 5% Deutschsprechende). Der Süden war praktisch völlig slowenisch: auf einem Gebiet, das 1945 von der Verordnung über die utraqui-

stischen Schulen in Kärnten als slowenisch oder gemischt anerkannt wurde, gab es 1846 von rund 89.000 Einwohnern 86.600 (97,5%) Slowenen und 2.400 Deutsche, im Kreis von Celje/Cilli aber lebten 1830 über 201.000 (99,5%) Slowenen und 876 (0,433%) Deutsche.

Das war der Beginn einer neuen Entwicklung, die eine allmählich immer stärkere Problematisierung der nördlichen slowenischen ethnischen Grenze bedeutete. Nach 1846 begann sie sich erneut zu verändern. In Kärnten kam es vor der ersten neuen (modernen) Sprachenerhebung (1880), zu einer größeren Veränderung nördlich von Klagenfurt (das mit dem deutschen Gebiet verbunden wurde) und zu einer kleineren südlich von Villach und zu einer Schwächung der slowenischen Nationalität nördlich der Drau und des Wörthersees. All das zeigt ein Vergleich der Zählungen von 1846 und 1890, während die Zählung von 1910 (Wutttes Karte von 1919) schon auf die Zerschlagung des slowenischen Raums in drei Teile hinweist unter Vordringen der Germanisierung in dem Richtungen Arnoldstein/Podkloster und Ferlach/Borovlje. Für die Steiermark gehen diese Veränderungen hervor aus den Berichten über den Stand der Pfarren an der Grenze des Sekkauer Bistums, und zwar schon 1858, als die Übertragung des lavantinschen Bischofssitzes nach Maribor vorbereitet wurde, mehr noch aus der Zählung von 1880 (Sobota/Soboth, Lučane/Leutschach, Špilje/Spielfeld). Die Stabilität der nationalen Grenze wurde beeinträchtigt auch durch Veränderungen der nationalen Struktur im Gebiet südlich der neuen Grenze nach den Zählungen 1880–1910, wenn auch die Zweifel an ihrer Zuverlässigkeit bekannt sind. Im Gebiet der zweisprachigen Schulen in Kärnten (1945) gab es zu jener Zeit jedesmal rund 95.000 Einwohner, während der Anteil der Slowenischsprechenden 1880 85,8%, 1890 85,4%, 1900 77,6% und 1910 67,7% betrug. Eine eingehende Analyse der Zählungen nach einzelnen Ortschaften (1947, veröff. 1983) beweist, daß es sich bei der veränderten Sprachenangabe durch dieselben Leute, die unter dem Einfluß von Agitation und Druck zustandekam, nicht um eine natürliche tatsächliche Assimilation handelte. Im Mariborer Bezirk (in den Grenzen von 1849/59) war das Verhältnis zwischen Slowenen und Deutschen folgendermaßen: 1880 379.992 : 41.378, 1890 390.512 : 47.855, 1900 398.201 : 52.716 und 1910 400.005 : 67.825. Auch hier handelte es sich um Zuwanderung im wesentlichen slowenischer Bevölkerung in die Städte und um veränderte Sprachangabe durch geborene Slowenen, nur im sehr geringer Maße aber um Zuwanderung wirklicher geborener Deutschen. Bei diesem Prozeß zeigte die Zählung von 1910 vom Jauntal/Podjuna an nach Osten bis Maribor einen allmählich steigenden Anteil von Personen mit Deutsch als Umgangssprache (Jauntal/Podjuna 15%, Mežiška dolina/Miestal 17%, Gerichtsbezirk Radlje/Mahrenberg 28%, Gerichtsbezirk Maribor mit Stadt 46%).

Die Deutschen betrachteten bereits das ganze Drautal und den westlichen Teil der Slovenske gorice/Windische Büchel bis Radgona/Radkersburg als gemischtes Gebiet. Das zeigte sich auch bei der Frage der slowenischen Staatsgrenze im Norden beim Zerfall Österreich-Ungarns im Oktober 1918. Der Kampf um die slowenische ethnische Grenze unter der Führung von General Maister in der Steiermark und der Kampf auf diplomatischer Ebene auf der Pariser Konferenz 1919 bestimmten der Verlauf der österreichisch-jugoslawischen Grenze in der Steiermark und im Osten Kärntens bis zum Košenjak, im Westen bis zum Maloško poldne/Mallestiger Mittagshogel über Dovje. Zwischen diesen beiden Punkten lag das Gebiet, über dessen Zugehörigkeit durch Plebiszit entschieden werden sollte. Am 10. Oktober 1920 stimmten 59,04% in der Zone A für Österreich (22.025) und 40,96% (15.279) für Jugoslawien, wodurch die Südgrenze des Plebiszitgebiets zur Staatsgrenze wurde. Doch erwies sich auch die Drau als natürliche ethnische Grenze: Südlich von ihr gab es die Stimmenmehrheit für die Zugehörigkeit zu Jugoslawien (wenn auch mit geringfügigem Unterschied 10.205 : 10.093). Zweifellos war das Ergebnis dieses Plebiszits auch nach 1945 der gewichtigste Grund dafür, daß sich die Staatsgrenze nicht veränderte.

Von da an begann sich in Kärnten die Tendenz durchzusetzen, die ethnische Grenze mit der Staatsgrenze gleichzusetzen, eine Tendenz, wie sie vom Landeshauptmann Arthur Lemisch auf einer Sitzung des Landtags bereits am 25. November 1920 zum Ausdruck gebracht wurde, die sich dagegen in der Steiermark nicht nur durch eine wirksame Germanisierungspraxis nördlich der Grenze bemerkbar machte, sondern auch durch verschiedene Varianten der Forderung nach dem Gebiet, das an Jugoslawien gefallen war, dann auch durch die Theorie von einem besonderen Volk der »Windischen« in den nördlicheren Landstrichen oder von einem »deutschen Kulturraum« auf fast dem ganzen slowenischen ethnischen Gebiet. Diese Tendenzen wurden auch sichtbar in der Tatsache, daß Österreich bis zum März 1938 die Bestimmungen zum Schutz der Sprachminderheiten nach dem Vertrag von Saint Germain niemals zur Ausführung gebracht hat (das Recht auf die eigene Sprache in der Öffentlichkeit und vor Gericht sowie auf »Unterricht in ihrer eigenen Sprache« in der Volksschule, wo es »eine verhältnismäßig beträchtliche Zahl anderssprachiger als deutscher österreichischer Staatsangehöriger« gab, was damals etwa 20% der Bevölkerung ausmachte). Diese Bestimmungen waren nach den angeführten Kriterien obligatorisch auf fast dem gesamten slowenischen Gebiet in Kärnten.

Auf dem Gebiet, wo 1945 die neue uraquistische Schule eingeführt wurde, gab es 1910 in 54, 1923 in 49 von 56 Gemeinden Slowenen in dem Anteil über 20%. Die Slowenen waren aber durch nachweisbare statistische Manipulation bedroht: Von 1910 bis 1923 soll die absolute Zahl der

Slowenischsprechenden in 19 von 60 Gemeinden um mehr als 60% zurückgegangen sein, von 1923 bis 1934 wieder in 18 Gemeinden. Auf dem Gebiet der utraqustischen Schulen (1945) ging der slowenische Anteil zwischen 1910 und 1923 von 67,7% (von 94.562 Einwohnern) auf 38,4% (von 91.778 Einwohnern) zurück und bis 1934 auf 25,8% (von 98.091 Einwohnern). Die tatsächliche Zahl der Slowenen wurde für die dreißiger Jahre von Experten berechnet mit 55.000 bis 80.000 auf einem Gebiet von rund 100.000 Einwohnern.

Mehrere Tatsachen zeigten in der schwersten Zeit vom »Anschluß« bis 1945 eine andere historische Wahrheit als von der österreichischen Statistik zwischen den beiden Weltkriegen ausgewiesen wurde. Nach dem Kriterium der »Muttersprache« stellte die Zählung von 1939 in Kärnten 44.708 Slowenischsprechende fest und auf dem Gebiet der utraqustischen Schule (1945) 42% von 93.675 Einwohnern mit Heimatrecht (über 20% in 49 Gemeinden). Das stimmt überein mit dem Gebiet, aus dem über 1.000 Slowenen am 14. 4. 1942 ausgesiedelt wurden, das als »gemischtsprachige Gebiet im Reichsgau« Kärnten beschrieben wurde, als »Siedlungsbereich« für Deutsche, nach Himmlers Verordnung gekennzeichnet als »Bandenkampfgebiet« im Sommer 1944. Für diesen Kampf wurden von 1943 an in diesem Raum tatsächlich immer mehr deutsche Militärstützpunkte eingerichtet (Rausch 1979). Das Gebiet der utraqustischen Schulen von 1945 bestätigte gerade die oben angeführten Tatsachen. Die Anerkennung der Ausdehnung des national gemischten Gebiets (wirklich nicht mehr überall mit slowenischer Mehrheit) bedeutete immerhin eine Anerkennung der nördlichen Grenze dieses Gebiets als einer Art ethnischer Grenze nördlich der Staatsgrenze. In der Steiermark gab es keine ähnliche Anerkennung mit der Begründung, es gäbe hier kein geschlossenes slowenisches Gebiet.

Nach der Wiederherstellung der Selbständigkeit Österreichs durch die Unterzeichnung des österreichischen Staatsvertrags von 1955 wandelte sich das Verhältnis zu den Slowenen in Kärnten nochmals wesentlich. Das zeigte sich auch in neuerlichen Manipulationen statistischer Resultate. Nach einer Analyse von V. Klemenčič lebten bei der Zählung von 1951 in Kärnten 42.095 Einwohner, die die slowenische Sprache gebrauchten, auf dem Gebiet der utraqustischen Schulen 36,4% (39.242 von 107.951), fast ebenso viele wie 1939 und wesentlich mehr als 1934. Nach 1955 setzt wiederum die statistische »Hinnordung« der Slowenen ein, die die Frage der slowenischen ethnischen Grenze im Norden von neuem problematisiert. Absolut gesehen war der statistische Rückgang der Zahl der Slowenen auf dem Gebiet der utraqustischen Schulen von 1910 bis 1934 (von 67,7% auf 25,8%, d.h. um 41,9% der Einwohner) größer als von 1951 bis 1981 (von 36,4% auf 11%, d.h. um 25,4% der Einwohner). Relativ gesehen war aber der letztere Rückgang wesentlich größer: 1910 war der Anteil der Slowenen 2,6 mal so hoch wie 1934, 1951 aber 3,3 mal so hoch wie 1981. Im Jahre 1961 gaben auf diesem Gebiet von 112.534 Einwohnern 25.473 Slowenisch oder Windisch als eine von zwei Umgangssprachen an (54,3% der Gesamtzahl gaben Slowenisch und 45,6% Windisch an). Im Jahre 1971 gaben von rd. 120.000 Einwohnern 16.000 (22,6%) Slowenisch und 3.500 (2,9%) Windisch an, 1981 gaben von 117.126 Einwohnern 12.938 (11%, anderswo in Kärnten noch 1140) Slowenisch und 2296 (1,96%, anderswo noch 47) Windisch an. Nach der Zählung vom Jahre 1971 gab es in zwei Gemeinden (Zell Pfarre/Sele und Globasnitz/Globasnica) über 50% Slowenen, in vier Gemeinden (Ludmannsforf/Bilčovs, Eisenkappel/Železna Kapla – Vellach/Bela, Sittersdorf/Žitara vas sowie Bleiburg/Pliberk) 30–50%, in 13 Gemeinden zwischen 10 und 30%, in allen übrigen Gemeinden unter 10%. Die Bedeutung der Nordgrenze des Gebiets der utraqustischen Schulen als ethnischer Grenze hat sich dadurch wesentlich verändert, obwohl die Zahl der Slowenischsprechenden sicherlich größer ist als die statistischen Resultate ausweisen (nach Veiter 1965 rd. 50.000, nach J. Pleterski 1966 50–54.000, nach der internationalen Kommission unter Mitarbeit von Franci Zwitter 1979 35–43.000). Dieser Raum ist das einzige Gebiet in Europa, auf dem es in unserem Jahrhundert ohne freiwillige oder erzwungene Emigration offiziell zu einem Wandel der autochthonen Bevölkerung kam (»zeitlich gesehen der erste Volksstamm, dessen Sprache bis heute in Kärnten lebendig geblieben ist«), in dem diese ihre vollkommen vorherrschende Stellung (1890 85,4%) einbüßte und zur Minderheit mit amtlich nur noch 11% wurde.

Damit kehren wir zurück – wenn auch heute mit einer durch das slowenische Gymnasium veränderte Strukturen der slowenischen Gebildeten-schicht – zur Frage des inneren Zweifels an der Differenz zwischen Sprache und Nationalbewußtsein, den Fran Zwitter vor 65 Jahren herausgestellt hat, nur daß sich die lebende Substanz der Slowenen in Kärnten seit 1937 auf höchstens ein Drittel von der damaligen Kraft gemindert hat.

Auf eine ähnlich ernste Frage weist im Steirischen das Wiederaufleben der Frage einer deutschen Minderheit unter Rückgriff auf die Vergangenheit, wobei man sich auf ein künstliches Ausmaß dieser Minderheit vor 1914/18 beruft. Es handelt sich nicht nur um die stupende historische Unkenntnis des Mariborer Anwalts Dušan Kolnik und seiner »Freiheitsbrücke«, sondern mehr um das Echo dieser Erscheinung beim Kärntner Heimatdienst. Nach 1920 tat diese Organisation bis 1945, und wieder seit dem Wiederbeleben 1957 alles, was möglich war, um die Kärntner Slowenen zu germanisieren, nach Kolniks Initiative fordert sie Gleichstellung und reziproke Behandlung zweier so verschiedener ethnischer Gruppen, wie es die autochthone, älteste Bevölkerung Kärntnes, die Slowenen einerseits sind, und die wesentlich jüngeren verstreuten deutschen Gruppen urbaner

Zuwanderer in die slowenische Steiermark andererseits, deren Zahl sich merklich erhöhte, in gewissem Umfang durch die Zuwanderung, vor allem aber durch die Germanisierung der slowenischen Zuwanderer in die Städte, besonders nach 1830. Diese Minderheit bewirkte ihre Unbedeutung in unseren Tagen selbst durch ihr Mitwirken bei der Zerschlagung des slowenischen Gebiets 1941 und durch die klar ausgesprochene Absicht, die slowenische Existenz im besetzten steirischen Gebiet zu vernichten.

SLOVENSKA MATICA, SI-61001 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 12-63-190

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah:

Fran Zwitter
O SLOVENSKEM NARODNEM VPRAŠANJU

Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in dozorevanje slovenskega naroda od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne je ena izmed pglavitnih, če ne sploh najvažnejša tema znanstvenega dela pokojnega akademika in zaslužnega univerzitetnega profesorja dr. Frana Zwittra.

Izbor Zwitterovih razprav ni pomemben le za spoznavanje naše najnovejše zgodovine in za zgodovinarje, marveč za široko kulturno občinstvo, ki ga zanimajo še danes žgoča slovenska narodna vprašanja in še posebej za vsakogar, ki ga zanima predvojna pot v vstajo 1941. Knjigo je uredil in s komentarjem opremil prof. dr. Vasilij Melik.

Ferdo Gestrin
SLOVENSKE DEŽELE IN ZGODNJI KAPITALIZEM

16. stoletje ni le čas reformacije in kmečkih uporov, temveč tudi čas naglega porasta prehodnega in izvoznega trgovanja ne le z nemškim severom, temveč tudi z Italijo. Ob agrarni dejavnosti so nastajale nove zvrsti obrti, napredovalo je rudarstvo ter fužinarstvo, kjer je idrijski rudnik imel v razvoju kapitalizma evropski pomen. V novih oblikah proizvodnje se kažejo elementi kapitalizma, v povezavi s tem je prihajalo tudi do »komercializacije« zemljiškega gospodarstva. Gestrinovo delo pojasnjuje tudi sočasne kulturne vplive in stike.

Vasko Simoniti
**VOJAŠKA ORGANIZACIJA NA SLOVENSKEM
V 16. STOLETJU**

Knjiga predstavlja vojaško in obrambno organizacijo slovenskih pokrajin v času najintenzivnejših turških vpadov. Ob plemiški konjenici in »črni« kmečki vojski je predstavljen delež najemnikov, obveščevalna in signalna organizacija, orožarna v Ljubljani, tabori, vojaška preskrba in pomen Vojne krajine. Simonitičeva knjiga je »slovenskemu strahu pred Turki« dala realnejši zgodovinski okvir in obogatila sicer skromno vojaško zgodovino slovenskega ozemlja.